

Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

24de jaargang nr. 4
mei 1984

De strijd voor het
algemeen kiesrecht
in prenten

Inhoud

G. Huisman	
Het Algemeen Kiesrecht in prenten	1
– Keuze van het onderwerp	
– Werken met (spot)prenten	
– Lessenopzet	
M. van Tilburg	
De Kiesrechtbeweging	6
Kroniek	10
G. Huisman en J. Rijken	
De strijd om het algemeen kiesrecht in prenten	
(leerlingenmateriaal)	

Adressen VGN

Algemeen Bestuur

Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424

Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep 39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-128542.

F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108 - 67 95

T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, *Sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein (Utr.). Tel. 03408-83576.

Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697

K.G. van Manen, *Onderwijsadviescommissie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

Sectie (2) Mavo/Lbo
E. Keurentjes, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

Sectie (3) Havo/Vwo
H. Ketelaars, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

Sectie (4) Tertiair Onderwijs
H.J.M. van der Geest, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.

Didaktiekcommissie
H. van Duysen, van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Onderwijsadviescommissie
K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

Commissie Volwasseneneducatie
Mevr. M. Teunissen, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren. Tel. 050-34 62 12.

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging schriftelijk meedelen aan: administratie VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te geven tot welke categorie van docenten men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en tertiair onderwijs	f 90
2.docenten Mavo/Lbo	f 65
3.buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs)	f 60
4.studenten (niet langer dan 5 jaar)	f 60
- Leden die minder dan 16 uur per week lesgeven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks voor 1 dec. een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een abonnement op Kleio, het orgaan van de vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio (incl. porto) f 7.50
Kleio Didactica (incl. porto) f 7.50
De prijzen van het leerlingenmateriaal in Kleio Didactica variëren afhankelijk van het aantal pagina's, zie voor de prijzen de laatste pagina van dit blad.

Het verschuldigde bedrag dient tevoren overgemaakt te worden op giro 128701 tnv. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van het gewenste nummer(s). De overmaking geldt als bestelling.

Redactie Kleio Didactica

J. Rijken, Maasstraat 72 A III,
1078 HL Amsterdam. tel. 020-715133

Redactie Kleio Didactica no 11

G. Huisman
J. Rijken
I. Veldhuis-Meester

Het Algemeen Kiesrecht in prenten

G. Huisman

Zoals U aan de inhoudsopgave kunt zien, is deze aflevering van Kleio Didactica, zoals overigens meestal het geval is, een product van gezamenlijke inspanning. Graag willen wij Mevr. H. Krips-van der Laan, Mevr. M. Molenaar en Mevr. A. de Vries bedanken voor hun research-werkzaamheden. Plezierig verleende hulp hebben wij bij het zoeken naar titels van tijdschriften waarin cartoons verschenen zouden kunnen zijn in de periode van de kiesrechtstrijd, ook ontvangen van de Bibliografische Afdeling van de Universiteitsbibliotheek Amsterdam en van het Katholiek Documentatie Centrum te Nijmegen.

Redactie Kleio Didactica no 11.

Het tegenstribbelend liberalisme.

Tekening van
ALBERT HAAS.

„Als die beroerde zweep er niet was”

(uit: De Notenkraker, 29-4-1911)

Keuze van het onderwerp

Relatie met de leerstof

Het onderwerp van deze Kleio Didactica behoort tot de traditionele leerstof. In de tweede helft van de negentiende eeuw heeft zich in Nederland een aantal veranderingen voorgedaan. In die zin hangt de strijd om het kiesrecht samen met bijvoorbeeld de schoolstrijd en de partijvorming, en is er verband met het sociale vraagstuk.

Uit de tekst van de meeste schoolboeken valt weinig of niets te proeven van de hevige strijd die op het punt van het kiesrecht heeft gewoed, getuige zinnen als:

‘Het geschilpunt werd opgelost’, en

‘Twee jaar later kregen (!) de vrouwen ook het actief kiesrecht’.

De bedoeling van deze Kleio Didactica is de leerlingen meer te laten zien – letterlijk – en meer te laten meeleven met de hevige strijd om het algemeen kiesrecht. Hen iets

te laten ervaren van de wijze van actievoeren, van de mentaliteit van voor- en tegenstanders, hen de gebruikte argumenten te laten wegen. De leerlingen kennen weliswaar de afloop van de strijd, maar via prenten uit de hitte van de strijd kunnen zij zich er meer bij betrokken voelen. De prenten laten namelijk fasen uit de strijd zien, momenten waarop de strijd nog lang niet beslist en de uitslag nog onzeker was.

Relatie met de staatsinrichting

Het belang van de kiesrechtstrijd stijgt uit boven het formeel staatsrechtelijke kader. Met de samenstellers van Kleio Didactica nummer 5 (juni 1981), *Macht en onmacht van het parlement*, zijn wij van mening dat ‘het staatsrechtelijk politieke kader aangevuld moet worden met het politiek maatschappelijke kader, en wel in historische context’ p. 2).

Politieke processen kunnen niet los gezien

worden van de ervaringen van de mensen die die processen meemaken en meebelevan. Het thema: De strijd voor het algemeen kiesrecht komt hier op andere wijze dan in bovengenoemde Kleio Didactica aan de orde:

- met ander materiaal, voornamelijk visuele bronnen, slechts voor zover nodig voorzien van aanvullende verbale informatie;
- via een andere werkwijze: door de aard van het materiaal een uiterste vorm van zelfwerkzaamheid;
- het gaat om de strijd voor het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen, maar daarbinnen is ook een plaats ingeruimd voor de specifieke kenmerken van de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Het is als het ware een strijd op twee fronten: tegen de tegenstanders van kiesrecht voor allen in het algemeen, tegen de tegenstanders van het vrouwenkiesrecht in het bijzonder. Zo'n strijd laat op duidelijke wijze de mechanismen zien, die bij maatschappelijke verandering een rol spelen. De groeiende aandacht voor de rol van vrouwen in de geschiedenis, waarvan nog geen neerslag in de schoolboeken te vinden is, bracht ons mede tot deze keuze.

Relatie met nieuwe leerstofgebieden

Het schoolvak geschiedenis rekent het tot haar taak duidelijk waarneembare veranderingen begrijpelijk te maken en zo mogelijk te verklaren. De strijd voor het kiesrecht mag dan een politiek thema zijn, door de aard van het aangeboden materiaal worden ook andere aspecten van de geschiedenis belicht: sociaal-economische geschiedenis, emancipatorische geschiedenis, mentaliteitsgeschiedenis en vrouwen geschiedenis.

Door in één onderwerp deze verschillende benaderingswijzen bijeen te brengen kan een bijdrage worden geleverd tot wat Toebes in Kleio Didactica nummer 9 (mei 1983) 'de verheldering van het bestaan' noemt. Historische verschijnselen zijn complex, maar hun complexiteit komt voort uit de maatschappij en zij moeten door mensen uit die maatschappij – mits op de juiste wijze naar voren gebracht – verstaan kunnen worden.

Het is fascinerend te zien hoe de ontstane realiteit: het verkregen kiesrecht afwijkt van het nagestreefde doel: algemene medezeggenschap van de Nederlandse staatsburger in alle geledingen. Even fascinerend is het te constateren hoe soms een schijnverandering tot stand wordt gebracht. De eerste feministische golf (circa 1880-circa 1920) werd als het ware afgesloten met het behalen van het kiesrecht voor de vrouw. Dat dit het begin was

en geen einde, bleek pas veel later. Een thema als dit geeft de gelegenheid lijnen naar nu door te trekken. Wat bracht het kiesrecht, wat bracht het niet, hoe beleven wij deze verworvenheid, hoe ontwikkelde de Nederlandse democratie zich, hoe is het verder gegaan met de emancipatie van arbeiders en vrouwen? Vragen die het nut en de zin van de geschiedenis verduidelijken.

Beperkingen

Aanbieding van leerstof uitsluitend via prenten heeft zijn beperkingen. Bepaalde aspecten van de kiesrechtstrijd komen in de door ons gekozen prenten niet aan bod. Omdat er geen geschikte prenten te vinden waren of omdat het thema dan zoveel gecompliceerder werd dat nadere verbale informatie noodzakelijk zou zijn.

Om deze redenen ontbreken aspecten als de relatie met de schoolstrijd, de tijd vóór 1890, het districtenstelsel versus evenredige vertegenwoordiging, de invloed van de eerste wereldoorlog en de houding van de SDAP, die gecompliceerder is dan de prenten laten zien.

Eenzijds bieden prenten minder informatie (feiten, chronologie, verbanden), anderzijds meer een eigensortige informatie. Uit ongeveer 300 prenten werd een keuze gemaakt.

In het leerlingenkatern wordt nader ingegaan op de criteria die bij de uiteindelijke keuze een rol speelden.

*Werken met (spot)prenten**

Aan Arthur Hays Sulzberger, uitgever van de New York Times werd eens gevraagd: 'Waarom brengt de New York Times eigenlijk geen spotprenten?'

'Omdat,' antwoordde Sulzberger, 'een karikatuur niet kan zeggen: 'Maar aan de andere kant . . .'

Werken met prenten in ruimere zin betekent: werken met bronnen, echte bronnen van een specifiek karakter. De historicus die over het algemeen zijn bronnen zorgvuldig analyseert en de neiging heeft zich af te wenden van te subjectieve uitlatingen, moet beseffen dat met spotprenten de subjectiviteit, de emotie, de eenzijdigheid, het karikaturale juist in huis wordt gehaald. Prenten worden vaak gemaakt om te overtuigen, te prikkelen, aan te vallen. En de strijdmethode via de tekening is niet steeds genuanceerd. Integendeel.

Als men hierop bedacht is kan men van de informatie uit (spot) prenten gebruik maken. Prenten geven een historisch beeld hoe dan ook. Een karikatuur kan de leerling op het spoor zetten van een analyse van het aan de orde gestelde probleem.

*Wij kozen voor het Nederlandse woord prent of spotprent.

Koenen: prent – gedrukte (gekleurde) plaat spotprent – een karikatuur (karikatuur – spotbeeld, spotprent, enz. bespottelijk door komische overdrijving van enig kenmerk of gebrek in een persoon of zaak)

De aard van het materiaal

'Geschiedenis op School' geeft de volgende indeling:

- de prent die een beschrijving geeft;
- de prent die een mening geeft;
- de prent die een analyse geeft;
- de prent die tot daden aanzet.

De bedoeling die de tekenaar heeft met zijn prent ondersteunt soms onze doelstellingen met het geschiedenisonderwijs:

- hij streeft onthullingen na, hij legt bloot;
- hij analyseert, geeft politiek commentaar;
- hij toont boosheid, verontwaardiging;
- hij hoont, bijt, bespot en ridiculiseert;
- hij voedt de massa op;
- hij moraliseert, treedt op als schoolmeester/zending;
- hij treedt op als woordvoerder van het publiek tegenover de overheid.

(Dalhuysen, L.G. e.a., *Geschiedenis op School* deel 2, pagina 162, Groningen, 1983.)

De tekenaar is een artiest als het goed is. Hij mag het gevoel hebben een roepende in de woestijn te zijn, hij zal blijven tekenen. Hij is geen politicus, geen historicus, zijn taak is een geheel andere.

Beperkingen bij het gebruik van (spot)prenten

Het specifieke karakter van de (spot)prent brengt een aantal beperkingen met zich.

De prent kan in strijd zijn met onze opvatting wat geschiedenis is. Aan het kenmerk van de historische wetenschap, een zaak van veel kanten te willen bezien, gaat de prent voorbij. De tekenaar is meestal duidelijk eenzijdig; hij kiest voor die ene visie. Spotprenten vertekenen, verhogen de werkelijkheid. Nog meer dan dit het geval is bij anderen die geschiedenis bedrijven, moet men weten wie de tekenaar is en waarvoor hij staat.

Prenten zijn vaak sterk tijdgebonden bronnen, soms snel verouderd en daardoor in het onderwijs minder bruikbaar. De snelle wisseling van de actualiteit speelt hierbij een rol. Wat voor de leraar nog wel interessant is, behoeft voor zijn leerlingen die immers veel jonger zijn niet altijd even interessant te zijn. Soms draagt aan de slijtage van een prent bij dat hij gemaakt was voor -en kleine groep ingewijden, bij-

voorbeeld de lezers van een bepaald tijdschrift. De tekenaar kende zijn publiek, zij kenden hem en hij kon daardoor met zijn tekening als het ware vertrouwen op, casu quo gebruik maken van eerder getekende prenten.

De bruikbaarheid van een prent kan groter worden als naast de prent andere, bijvoorbeeld geschreven, bronnen worden gebruikt. Maar dan krijgt de prent meestal een andere functie: een illustratieve.

De bron kan weinig concreet zijn, doordat de tekenaar binnen het kleine vlak dat hij ter beschikking heeft, met symbolen moet werken om een complex probleem te verduidelijken. De tekenaar wil de prent voor zich laten spreken, zonder of met zo weinig mogelijk verbale informatie. Dat kan voor leerlingen die bepaalde personen of situaties niet herkennen, moeilijkheden opleveren.

Spotprenten, vooral die in de dagbladpers, zijn bedoeld voor een groot publiek. Om die reden kan een probleem (te) sterk gesimplificeerd worden. Het aanbieden van méér prenten over hetzelfde thema kan dan soelaas bieden.

De bruikbaarheid van de (spot)prent

De belangstelling voor de prent is in de laatste jaren sterk gestegen. Het image van vrolijkheid, lichtzinnigheid rondom de (met name politieke) prent is verdwenen. Het is een genre geworden, een uiting van politieke informatie die wel degelijk serieus genomen kan worden. Sommige politieke prenten hebben een grote kunstzinnige waarde en zijn beslist geen eendagsvliesen.

Ook in het onderwijs is – vooral door de activiteiten van de Ceges – de cartoon in ruime mate doorgedrongen.

Wat kan het werken met prenten bewerkstelligen?

Algemeen:

Er worden vaardigheden geoefend die voor het bestuderen van de geschiedenis van belang (kunnen) zijn:

- waarnemen
- herkennen
- verklaren
- combineren
- samenvatten
- beoordelen van informatie
- het stellen van vragen

Indien dit voor de laatstgenoemde vaardigheid nodig is kan door docent of leerling ander historisch materiaal worden aangedragen om vragen te beantwoorden.

Het visuele element

- Voor veel leerlingen kan het visuele element betekenen dat ze beter 'leren', beter verbanden leggen en dat het geleerde langer beklijft.
- Inleving wordt vergemakkelijkt, juist

door de overdrijving.

- Het kijken naar prenten kan leerlingen brengen tot een betere analyse van een probleem.

Het motiverend element

Prenten kunnen leerlingen motiveren:

- Prenten brengen vaak korter en beter een (politiek) standpunt tot uitdrukking dan een tekst, bijvoorbeeld een hoofdartikel van een krant.
- Prenten nodigen leerlingen uit tot standpuntbepaling.

Werken met prenten in de praktijk

- ter introductie van een thema
- ter motivatie van een thema
- ter verwerking van een thema
- ter evaluatie van een thema

Adviezen voor mogelijke werkwijze:

Kijkoefening:

De leerlingen alles laten opnoemen of laten opschrijven wat op de prent is te zien. Het werken met symbolen (abstracties) door de tekenaar zal in voorkomende gevallen herkend moeten worden.

Onderwijsleergesprek:

Algemene vragen:

- Wie is (zijn) dit?
- Wanneer was dit?
- Waarover gaat het?
- Waarom is dit zo gebeurd?
- Wie heeft dit getekend?
- Waarom is het zo getekend?
- Hoe zou de 'tegenpartij' dit gevonden/getekend hebben?

Combinatioefeningen:

- Verschillende visies van tekenaars op dezelfde gebeurtenis vergelijken. Verschillen laten noteren.

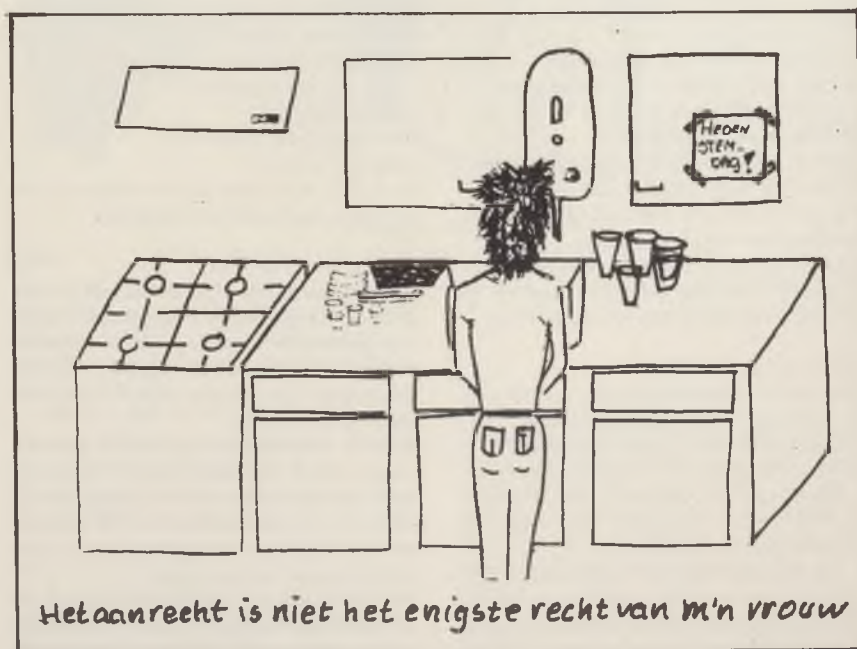
- Gescheiden van elkaar een aantal prenten en de bijbehorende onderschriften uitdelen. Om het niet eenvoudig te maken meer onderschriften uitdelen dan er prenten zijn. De juiste titel bij de prent laten zoeken.

- Een prentenserie laten ordenen naar chronologische volgorde of thematiek.

Vrije opdrachten:

- Eigen titel of tekst bij een prent schrijven.
- Gedicht bij een prent maken.
- Eigen prent over het thema ontwerpen.

Als afsluiting hier een aantal door leerlingen vervaardigde prenten over het thema Vrouwenkiesrecht.

Lessenopzet

Het thema

De behandeling van het thema kan een plaats krijgen binnen de gebruikelijke chronologische behandeling van de emancipatie van de arbeider in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Ook als speciaal onderwerp met aspecten van mentaliteits- en vrouwengeschiedenis kan het in een eindexamenklas aan de orde komen. De doelstellingen kunnen in dit laatste geval iets anders (ruimer) zijn.

De doelgroep

Leerlingen van alle schooltypen vanaf vijftien jaar. De differentiatie zit vooral in het kijken: hoe diep ga je in op wat een leerling ziet en moet zien?

De A en B-opdrachten vormen een mogelijkheid tot differentiatie. De A-opdrachten zijn meer gestructureerd geformuleerd en daardoor eenvoudiger.

De B-opdrachten zijn gecomprimeerd geformuleerd en doen een groter beroep op het abstractievermogen van de leerling.

Algemene doelstellingen

De globale doelstellingen zijn te vinden in de inleiding in het leerlingenkatern.

Specifieke doelstellingen: cognitief

- De leerling verwerft kennis op eenvoudig niveau over de strijd voor het kiesrecht (waar, wanneer, wie, waarom, hoelang en dergelijke).
- De leerling herkent mechanismen die een rol spelen in de strijd (hoe verliep de strijd, actie en reactie, het zoeken naar compromissen, fasen van rust en ge-

weld, afloop en gevolgen).

Specifieke doelstellingen: affectief

- De leerling leert een eigen standpunt te bepalen ten aanzien van emancipatiestrijd van maatschappelijke groepen, vroeger en (waarnaar wij streven) nu.
- De leerling kan een eigen mening verdedigen en daarnaast die van anderen begrijpen en respecteren.
- De leerlingen kunnen door middel van eigen creativiteit vorm geven aan hun reactie op de verwerkte beelden.

Specifieke doelstellingen: vaardigheden

Voor doelstellingen op dit terrein verwijzen wij naar de hiervoor gegeven inleiding 'Werken met prenten'.

Aantal lessen

Geschat aantal lessen voor

serie I: 3 lessen

serie II: 1 à 3,5 lesuur (met inbegrip van inleiding, instructie en evaluatie).

Werkwijze in de klas

Na een korte introductie van het thema door de docent kan in groepjes van drie of vier leerlingen worden gewerkt. Begeleiding door de docent kan naar eigen inzicht geschieden. De gekozen prenten zijn verdeeld in twee series:

Serie I: een verzameling van 34 prenten over de strijd voor het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen in Nederland.

Serie II: een verzameling van 28 prenten over de strijd voor het algemeen kiesrecht voor vrouwen in Nederland.

Er kan na een bepaalde hoeveelheid door de leerlingen verrichte arbeid tussentijds geëvalueerd worden, maar ook nadat de

gehele opdracht is afgewerkt.

Na het bespreken van de gemaakte opdrachten bij de prenten zijn er als eindevaluatie diverse mogelijkheden:

- een discussie aan de hand van enkele stellingen;
- het schrijven van een pamflet vóór of tégen algemeen en/of vrouwenkiesrecht;
- het schrijven van een artikel in een krant (hoofdartikel, ingezonden lezersbrief dan wel diverse artikelen uit dagbladen van verschillende signatuur, bijvoorbeeld: liberaal, christelijk, conservatief, socialistisch);
- het maken van een speciale kiesrecht-krant omstreeks 1900;
- het schrijven van een reclamespot voor radio of televisie;
- het ontwerpen van een eigen cartoon over het thema en inrichten van een tentoonstelling op een prikbord van de gemaakte producten;
- het afnemen van een interview aan mensen die geboren zijn tussen 1900 en 1910 over de eerste algemene verkiezingen van 1918 (mannen) en 1922 (mannen en vrouwen);
- het spelen van enkele scènes waarin de strijd voor het kiesrecht wordt uitgebeeld. De rest van de klas kan raden welke cartoon wordt uitgebeeld. Ook kunnen vrijere scènes gespeeld worden.

Eigen aan het op deze wijze gebrachte onderwerp is een zekere speelsheid. Men hoeft niet alle doelstellingen te bereiken en alle gesuggereerde opdrachten hoeven ook niet te worden uitgevoerd.

Laat u en uw leerlingen enige vrijheid-blijheid.

Beknopt overzicht van de kiesrechtbeweging in jaartallen

(eventueel achteraf aan leerlingen te verstrekken)

1848

Invoering van het censuskiesrecht; alleen welgestelden hebben kiesrecht doordat het census-bedrag hoog is.

± 1875-± 1885

Buitenparlementaire activiteiten ten gunste van uitbreiding van het kiesrecht komen op gang.

1883

—Aletta Jacobs wil zich als kiezer laten inschrijven. De Hoge Raad wijst haar verzoek af omdat kiesrecht alleen voor mannen bedoeld is, ook al staat dat niet met zoveel woorden in de wet.

—De Bond voor Algemeen Stem- en Kiesrecht wordt opgericht.

1887

Door een grondwetsherziening krijgen mannen het kiesrecht, mits zij aan bepaalde kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand voldoen. Welke kentekenen dat zijn, zal in een gewone wet worden vastgelegd.

1894

—Tak van Poortvliet dient zijn wetsvoorstel in dat, als het zou worden aangenomen, bijna algemeen kiesrecht voor mannen zou hebben gebracht. Alle mannen, die kunnen bewijzen dat zij lezen en schrijven kunnen en niet van de bedeling leven, zouden als kiezer ingeschreven kunnen worden. Dit voorstel wordt verworpen door het parlement.

—Tak's wetsvoorstel brengt grote beroering teweeg. De behoudende vleugels van de ARP en de liberalen scheiden zich af. De SDB keert zich af van het parlementaire systeem, uit teleurstelling over de resultaten van haar strijd voor algemeen kiesrecht.

De 'parlementaristen' in de arbeidersbeweging richten de SDAP op.

—De Vereniging voor Vrouwenkiesrecht wordt opgericht door vrouwen uit de kiesrechtbeweging uit onvrede met het op mannen georiënteerde beleid van de kiesrechtbeweging.

1896

—De kieswet Van Houten wordt aangenomen. Er komen verschillende mogelijkheden voor mannen ouder dan 25 jaar om zich als kiezer te laten registreren: namelijk de hoogte van de belasting, het loon, de huur of het spaargeld, de grootte van de woning of het bezit van diploma's.

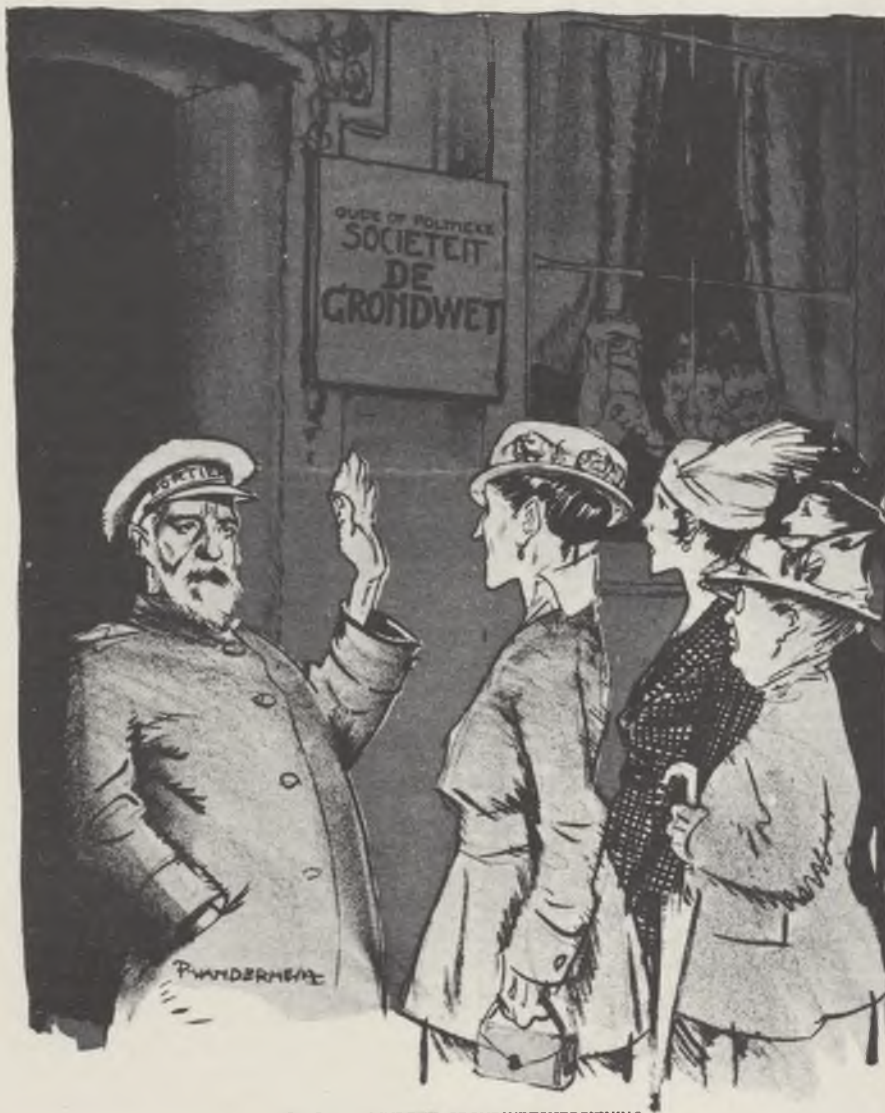
—Het aantal kiezers stijgt van 295.570 in 1890 naar 569.768 in 1900, d.w.z. van 13,9% naar 23,5% van de volwassen mannelijke bevolking.

Bijvoegsel van

De Nieuwe Amsterdammer

onafhankelijk nederlandsch weekblad
onder redactie van M.H.P.L. Wiessing

No. 89 9 September 1916

CORT v. d. LINDEN'S GRONDWETSHERZIENING

CORT: — NEE, DAMES, 'T WORDT HIER WEL ERG, MAAR ZO LANG IK LEEF GEËN BAINS MIXTES!

1899

Het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht wordt opgericht door de SDAP, omdat er sinds 1894 geen overkoepelende organisatie voor de kiesrechtbeweging meer was.

± 1900-± 1905 en ± 1910-± 1912

Na de eeuwwisseling organiseert de Beweging buitenparlementaire acties. De voorstanders voor algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen groeien in aantal.

1907

De Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht wordt opgericht, die een gematigder beleid voert dan de VvVk.

(Uit: D. H. Couvée en Anje H. Boswijk, *Vrouwen Vooruit*, Den Haag 1962, p. 236).

1917

Een grondwetsherziening brengt het algemeen mannenkiesrecht én passief vrouwenkiesrecht. De mogelijkheid om later ook actief vrouwenkiesrecht in te voeren wordt in principe gegeven. Dit zal dan via een gewone wet moeten geschieden.

1919

Het actief vrouwenkiesrecht wordt ingevoerd.

De Kiesrechtbeweging

M. van Tilburg

In het midden van de vorige eeuw is Nederland vooral een rustig land. Ze lijkt in haar isolement niet alleen politieke gebeurtenissen, zoals de revolutie van '48, maar ook ingrijpende veranderingen op het sociaal-economisch vlak buiten haar landsgrenzen te houden. In de jaren '60 komt de Nederlandse samenleving in een stroomversnelling. Geleidelijk komt de industrialisatie op gang, waardoor de Nederlandse economie opbloeit. Oude ambachten worden in hun bestaan bedreigd. De nieuwe fabrieken scheppen werkgelegenheid voor ongeschoolde arbeiders. De burgerij bouwt haar handelsmaatschappijen en bedrijven uit tot échte ondernemingen. Voor de jonge generatie komt er een nieuwe middelbare school, de H.B.S., waar zij geen 'overbodige' vakken als Grieks en Latijn meer hoeven te leren, maar hun tijd aan nuttiger vakken als handelswetenschappen kunnen besteden. Natuurwetenschappen en techniek worden respectabele studies.

Maar in het bestuur van het land heeft de oude elite het nog voor het zeggen. Het kiesrecht is gereserveerd voor welgestelde heren, die, afhankelijk van de gemeente waarin ze wonen, gemiddels twintig gulden of meer belasting betalen. Wat een heel bedrag is voor die tijd! Vanwege dit censuskiesrecht blijft het grootste deel van de burgerij politieke invloed ontzegd. Een bescheiden welvaart geeft deze burgers niettemin het zelfbewustzijn om het kiesrecht te vragen.

Er is nog een reden, waarom de gewone burgerij politieke invloed wil. De opeenvolgende regeringen zijn druk doende de kwaliteit en de verbreiding van het onderwijs te verbeteren. Sinds de onderwijswet van 1857 van kracht is, beperkt het lager onderwijs zich niet langer tot het leren lezen uit de Bijbel, rekenen en schrijven, maar leren de kinderen ook werkelijk iets over aardrijkskunde en geschiedenis. Bovendien hebben de liberale ministers hun principes getrouw de scheiding van kerk en staat ook in het onderwijs doorgevoerd: zij verbieden onderwijzers nog langer leerstellig godsdienstonderwijs te geven. Alle gezinden moeten zich thuis kunnen voelen op de openbare school. Daar kunnen veel mensen zich niet mee verenigen. Zij gaan dan ook overal eigen scholen stichten, waar hun kinderen vanuit de beginselen van hun godsdienst onderwezen worden. Nu maken de nieuwe wetten het onderwijs niet alleen beter, maar ook

duurder. Daarom wordt het voor hen steeds moeilijker de eigen scholen in stand te houden. Zij wensen hun scholen dan ook door de regering gesubsidieerd te zien zoals het openbaar onderwijs.

Wanneer in 1878 een nieuwe wet op het lager onderwijs dreigt te worden aangenomen, die het lager onderwijs nog kostbaarder zal maken, protesteren zij massaal. Dat is voor de dominee Abraham Kuiper het sein te proberen de orthodoxe protestanten onder hen in een politieke partij te verenigen. De schoolstrijd heeft hun verlangen naar politieke invloed zo sterk gemaakt, dat een jaar later de Anti-Revolutionaire Partij een feit is. De naam verwijst naar het politieke uitgangspunt van de partij. Zij wil de liberale opvattingen uit de Franse revolutie bestrijden en Gods Woord als leidraad van haar beleid nemen.

In het partijprogramma spreekt de ARP zich uit voor kiesrechtuitbreiding. In plaats van individueel kiesrecht wenst Kuiper een kieswet volgens Anti-Revolutionaire beginselen. Dat wil zeggen dat hij elk gezin – de hoeksteen van de samenleving – een stem wil geven. Dit huismanenkiesrecht blijft het uitgangspunt van de ARP. Vanwege dit verschil in uitgangspunt met de andere politieke groeperingen kan de ARP zich in de discussie over kiesrechtuitbreiding verschuilen achter haar principes. Het probleem of alle huisvaders het kiesrecht moeten krijgen en of vrouwelijke gezinshoofden óók voor het kiesrecht in aanmerking komen, blijft daardoor op de achtergrond.

Aan een katholieke evenknie van de ARP denken de katholieken nog niet. De economische bloei gaat aan het arme zuiden voorbij; de standsverschillen zijn er nog even groot als groeger. De gegoede burgerij voelt niets voor politieke invloed voor de rest van de bevolking. De priester Schaepman is het eerste katholieke kamerlid, dat probeert deze behoudzucht te doorbreken. In 1880 schrijft hij in navolging van Kuiper een programma voor een op te richten katholieke partij. Pas in 1896 zal hij de katholieke kiesverenigingen zover krijgen, dat zij zijn programma aannemen. Tot die tijd is hij het buitenbeentje onder de katholieke afgevaardigden en als vrijwel enige voorstander van kiesrechtuitbreiding en arbeidswetgeving.

De voortgaande industrialisatie veroorzaakt in de jaren '70 onrust onder de arbeiders. De ambachtsslieden zien hun

inkomsten verminderen, omdat zij niet kunnen concurreren met nieuwe, machinaal vervaardigde producten. De nieuwe fabrieken verschaffen voormalige dagloners weliswaar vast werk, maar de arbeidsomstandigheden laten veel te wensen over. Onder de noemer van 'De Sociale Quaestie' trekken deze problemen in brede kring de aandacht.

In kringen van geschoolde arbeiders worden initiatieven genomen om de situatie te verbeteren. De arbeidersverenigingen, die in de loop van de jaren '70 in verschillende steden worden opgericht, beseffen dat politieke invloed een voorwaarde is om hun doel te bereiken. Het algemeen kiesrecht zou hen dat geven. Omdat zij het grootste deel van het Nederlandse Volk uitmaken, zouden zij een meerderheid in de volksvertegenwoordiging kunnen krijgen. Eenmaal in het parlement vertegenwoordigd, zouden zij de maatschappij kunnen hervormen.

Vanaf 1880 richten zij plaatselijke Comité's voor het Algemeen Kiesrecht op, waarin zij dikwijls zitting nemen met progressieve liberalen. De comité's uit Amsterdam, Rotterdam en Dordrecht bundelen in 1883 de krachten van al deze organisaties in de Bond voor Algemeen Kiesrecht. Daar sluiten de politieke partij de Sociaal-Democratische Bond en de vakvereniging Het Algemeen Nederlands Werklieden Verbond zich bij aan. Gezamenlijk voeren zij in de daaropvolgende jaren actie voor algemeen kiesrecht.

Sinds de jaren '60 is er in de burgerij een discussie over de maatschappelijke positie van de vrouw op gang. De aanleiding tot deze discussie is de bezorgdheid voor een toenemend vrouwenoverschot in de samenstelling van de bevolking. Daarnaast lijkt het inkomen van veel families ontoereikend om alle kinderen in staat te stellen te huwen. Veel vrouwen uit de burgerij vinden nu niet 'hun' maatschappelijke bestemming en worden in hun bestaanszekerheid bedreigd, omdat er geen echtgenoten zijn om hen te onderhouden. Er gaan stemmen op om vrouwen in staat te stellen zelf in hun levensonderhoud te voorzien door hen de gelegenheid te geven een beroep te leren. Dat dat beroep én het onderwijs dat daartoe opleidt de 'vrouwelijkheid' van de vrouw moet bewaren, is voor de meesten vanzelfsprekend. Voorstanders van onderwijs voor meisjes verklaren dan ook dikwijls, dat zij tegenstan-

G. Huisman
en J. Rijken

De strijd om het Algemeen Kiesrecht in prenten

ZONDAG 17 SEPTEMBER.

Kleio Didactica 11 (1984)
leerlingenmateriaal

Een uitgave van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

Wij willen!

Inhoud

Wat wil deze Kleio leren?

Deel 1: De strijd voor Algemeen Kiesrecht

1. Wie mag kiezen en wie niet?
2. De socialisten

Deel 2: Het Vrouwenkiesrecht

1. Voor- en tegenstanders
2. Vrouwen tegen vrouwen
3. Vrouwenkiesrecht??? Belachelijk!!!
4. De strijd gewonnen. En verder?

Illustratie voorzijde omslag: De Notenkraker, 23-9-1916.

Wat wil deze Kleio leren?

De geschiedenis zoals die in veel schoolboeken wordt beschreven heeft vaak iets vanzelfsprekends. De schoolgeschiedenis is soms zo weinig verrassend. Voltuoid Verleden Tijd, dat is een etiket dat je op de geschiedenis in veel schoolboeken kunt plakken. Dit stukje geschiedenisonderwijs wordt je anders aangeboden. Er komen nauwelijks woorden aan te pas. Alleen maar prenten in twee series. De prenten zijn *bronnen* voor de geschiedenis: zonder woorden delen zij een heleboel mee over wat er voorviel in de jaren van de kiesrechtstrijd. Met deze prenten ga je op onderzoek uit en er zullen dan wel vragen bij je opkomen. Niet op alle vragen zullen de prenten antwoord geven. Bepaalde gegevens ontbreken: data, namen, de chronologische volgorde van bepaalde gebeurtenissen. Er is geen duidelijk overzicht van 'hoe het geweest is'. Wat de prenten wel heel goed laten zien is de geschiedenis van het denken, van de mentaliteit van bepaalde mensen of groepen. Probeer hiervan zoveel mogelijk aan de weet te komen met behulp van de prenten.

Het is de bedoeling dat je aan het eind van je onderzoek

- zicht hebt gekregen op het verloop van de kiesrechtstrijd;
- inzicht in en begrip voor de denkwijze van de deelnemers in die strijd hebt gekregen;
- een zelfstandig oordeel kunt geven over verschillende aspecten van die strijd en de gevolgen ervan.

Waarom zoveel aandacht voor prenten?

Na 1860 kwam in Nederland – en in andere landen – een beweging voor de uitbreiding van het kiesrecht, zelfs voor algemeen kiesrecht, op. Die strijd voor het kiesrecht is langdurig én hevig geweest. Veel werd er geschreven over die strijd: in

kranten, boeken, tijdschriften, brochures, pamfletten en partijprogramma's. Vooral de pamfletten van voor- en tegenstanders geven een goed beeld van de argumenten van beide partijen en van de felheid van de strijd. Voor- en tegenstanders probeerden zoveel mogelijk mensen te bereiken met vergaderingen, met marsen door de stad met vlaggen en muziek (vooral door de voorstanders), met stille, dagenlang durende betogingen op het Binnenhof (vooral door vrouwen). Toneelstukjes en korte sketches werden geschreven én opgevoerd, liederen gezongen, gedichten voorgedragen. Ook propagandamateriaal in de vorm van plakplaatjes (de stickers van nu) prentbriefkaarten, kalenders, posters, affiches en dergelijke werd vervaardigd en verspreid. Veel ervan is bewaard in archieven.

Om een goed beeld te krijgen van de kiesrechtstrijd is het verhelderend prenten daarover (spotprenten vaak) te bekijken. Er is heel wat getekend naar aanleiding van de strijd voor het algemeen kiesrecht. Dat is begrijpelijk, want er was in die tijd nog geen leerplicht: prenten kunnen ook door analfabeten 'gelezen' worden. De meeste prenten zijn getekend door voorstanders van het algemeen kiesrecht. De gevestigde macht grijpt nu eenmaal niet zo snel naar de pen: zij willen de dingen laten zoals ze zijn. Maar de voorstanders van het algemeen kiesrecht wilden iets dat er nog niet was. Zij wilden met hun argumenten daarvoor zoveel mogelijk mensen overtuigen. Daarom weten we meer over de voorstanders van het algemeen kiesrecht. Uit hun prenten leren we ook de tegenstanders kennen. Hun prenten laten zien wat de tegenstanders dachten of precieser gezegd: wat de voorstanders dachten dat de tegenstanders dachten. Als je deze eenzijdigheid in het oog houdt, kun je toch vaak verantwoorde conclusies uit de prenten trekken.

Er zijn veel prenten over de strijd voor het algemeen kiesrecht. Maar naar verhouding zijn er nog meer prenten getekend in de strijd voor het vrouwenkiesrecht. Dát was kennelijk een onderwerp dat de (teken)pennen in beweging bracht. Naast prenten van voorstanders nu ook veel van tegenstanders. Misschien heb je wel een verklaring voor die grote aantallen prenten als je ze bekeken hebt!

Verantwoording van de keuze van de prenten

Uit een zeer groot aantal prenten is een keuze gemaakt op de volgende gronden:

- De prent moet goed reproduceerbaar zijn. Om druktechnische redenen zijn oude prenten moeilijk op te nemen. Veel van de gekozen prenten zijn dan ook van Albert Hahn (1877-1918). Hij heeft veel getekend voor het socialistische blad 'De Notenkraker' en kan worden beschouwd als de grondlegger van de moderne cartoon in Nederland.
- De prent moet, na zoveel jaren, voor de beschouwer van nu nog steeds duidelijk zijn. De boodschap van de tekenaar moet overkomen zonder dat een uitleg met (veel) woorden nodig is.
- In het totaal van de gekozen prenten moeten zoveel mogelijk aspecten van de strijd voor het algemeen kiesrecht aan de orde komen.

Indeling van de prenten

Serie I: 35 prenten over de strijd voor het algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen in Nederland.

Serie II: 25 prenten over de strijd voor het algemeen vrouwenkiesrecht in Nederland.

Werkwijze

Je kan werken in groepen van drie of vier leerlingen. Elke groep beschikt over de volledige serie en zorgt voor een eigen taakverdeling bij de opdrachten. Elke prent heeft een nummer waarnaar in de opdrachten wordt verwezen. De opdrach-

ten horen soms bij een reeks prenten rondom één aspect, soms bij één bepaalde prent. Kun je iets echt niet vinden of wil je controleren of een bewering van jullie groep juist is, raadpleeg dan een schoolboek of ander boek. In de aflevering van Kleio Didactica van je docent staat een artikel over de strijd voor het kiesrecht.

Als de opdrachten door alle groepen zijn gemaakt, worden in een gezamenlijke ronde de problemen en resultaten besproken. Dezelfde gedragslijn volg je bij het werken aan de opdrachten van serie II. Er zijn makkelijker (A) en moeilijker opdrachten (B). Spreek met je docent af welke opdrachten je neemt.

Deel 1: De Strijd voor Algemeen Kiesrecht

ZONDAGSRAD

14 SEPTEMBER 1902

1. Wie mag kiezen en wie niet?

HET VOLK

In 1848 werd het Censuskiesrecht ingevoerd.

Vooral na 1870 begonnen allerlei mensen dit onrechtvaardig te vinden. Het resultaat van hun acties was een grondwetswijziging in 1887. Voortaan mochten kiezen: alle mannelijke inwoners (die tevens Nederlander zijn) die bepaalde kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten.

Een vage omschrijving. Wanneer is iemand geschikt om te mogen stemmen?

In een gewone wet zou later geregeld worden wat die kentekenen precies zouden moeten zijn. Hierover ontbrandde een fiks strijd.

A-opdrachten

1. Prent 1

- Wie staan tegenover elkaar in deze prent?
- Welke gevoelens kun je aflezen van de gezichten van de mensen op de voorgrond?
- Welke gevoelens zouden de mensen hebben die op de burcht staan?
- De censusbol is erg zwaar. Op welke manier zouden de mensen beneden hem omhoog kunnen krijgen (en daarmee de ophaalbrug neerlaten)? Gaf de tekenaar ook een aanwijzing hoe zij dat zouden moeten doen?
- De eerste vraag was: wie staat tegenover wie? Probeer nu daarop in twee woorden antwoord te geven.

1. (uit: het Volk, 14-9-1902)

WINNEN MOETEN WE

2. (uit: *De Nederlandsche Spectator*, 31-12-1892)

Wat ons wacht? – Vermogensbelasting; Bedrijfsbelasting; Algemeen Kiesrecht! En dan durven zij me morgen een plezierig Nieuwjaar wenschen!

1892 N°. 53

OUDEJAARS-HUMOR.

Uitgave van Martinus Nijhoff.

Steendruk van J. Kraams, 's-Hage

A-opdrachten

2. Prent 2

De heer op deze prent is niet voor algemeen kiesrecht. Dat staat tenminste in het onderschrift te lezen. Hoe heeft de tekenaar willen uitbeelden dat deze man daar wel tegen zal zijn? Kijk goed en noem zoveel mogelijk dingen op.

A-opdrachten

3. Prent 3

- Tekenaars van politieke spotprenten werken graag met symbolen. Hier is dat een ketel met heet water. Waarom neemt de tekenaar een ketel met heet water om de toestand in Nederland in verband met het kiesrecht aan te geven?
- Het wie zou je de kopjes die op springen staan kunnen vergelijken?
- Kijk nog eens naar prent 1. Wat is op die prent het belangrijkste symbool? En waarom denk je dat?

3. (uit: *De Nederlandsche Spectator*, 22-8-1891)

De Nederl. Maagd: Sientje, dat water is van de kook. Je kunt het wel weg nemen. Sientje: O, juffrouw, dat dacht ik al. Het heeft al zoo lang gestaan. Maar ik heb hier flink kokend water meegebracht. De Nederl. Maagd: Dankje. 't Is nu maar te hopen, dat mijn nieuwe kopjes er niet van springen.

1891 N°. 84

HET NIEUWE THEESERVIES.

Uitgave van Martinus Nijhoff.

Steendruk van J. Kraams, 's-Hage

ONDER DE NIEUWE KIESWET.

4. (uit: Uilenspiegel, 8-10-1892)

A-opdrachten

4. Prent 4

In de tijd van het censuskiesrecht kreeg men niet zo maar een oproepkaart voor de stembus thuisbezorgd. Men kon zich laten inschrijven in een zogenaamd kiesregister. Pas als men daarin was opgenomen – en dus goed gekeurd – mocht men op de dag van de verkiezing zijn stem uitbrengen

- Deze prent gaat over een nieuw voorstel wie er in de toekomst mag stemmen. Wat is dat nieuwe voorstel?
- Vind je dat een kenmerk van maatschappelijke geschiktheid?
- Op deze prent moet de kiezer de gemeente-ambtenaar overtuigen dat hij het recht heeft om te stemmen. Wat wordt in deze prent nu eigenlijk belachelijk gemaakt?

'Kunt u lezen en schrijven?'

–Ik ben de minister van binnenlandsche zaken Tak van Poortvliet . . .

'Met uw beroep hebben wij hier niets te maken; daar vraagt de wet niet naar. Ik vraag u: kunt u lezen en schrijven?'

'Kunt u lezen en schrijven?'

–Ik schrijf verzen . . .

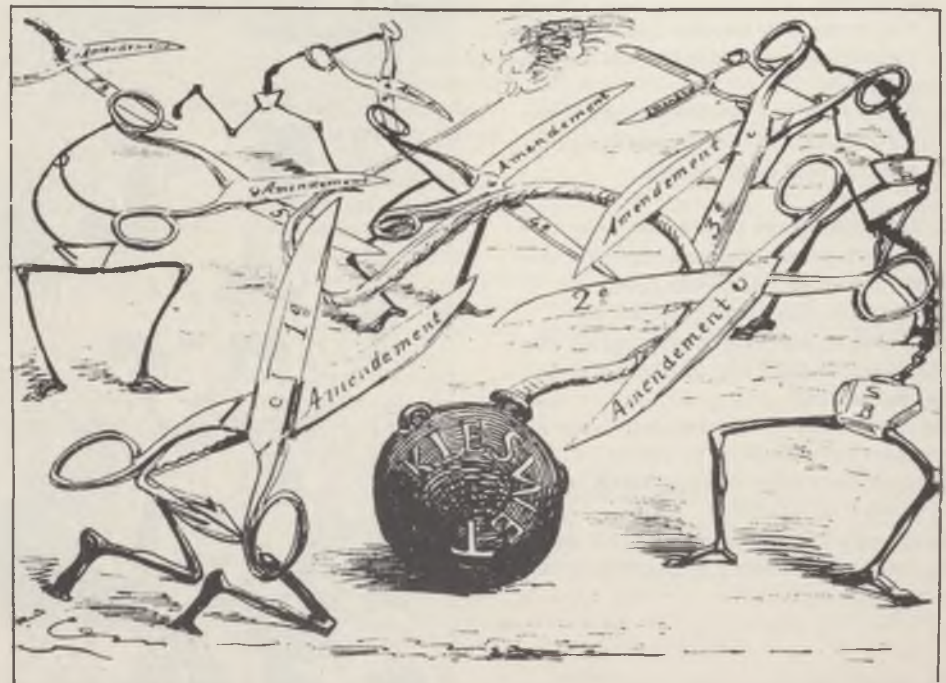
'Daar vraag ik niet naar. Ik moet vragen of u lezen en schrijven kunt.'

–Mijn naam is dr. Schaepman.

'Dat is wel mogelijk, maar daar heb ik niets aan. U moet bewijzen dat u lezen en schrijven kunt. Anders plaats ik u niet op de kiezerslijst.'

1893 N° 50

DE NEDERLANDSCHE KAMER-BOM.

A-opdrachten

5. Prent 5

Deze prent stelt het voorstel van Tak van Poortvliet voor als een bom.

- Noem eens de plaats waar deze bom ligt.
- Wat is een amendement?
- Verwacht de tekenaar dat het wetsvoorstel wordt aangenomen? Ja/nee? Waarom denk je dat?

5. (uit: De Nederlandsche Spectator, 16-12-1893)

Tijdschrift van Martinus Nijhoff

Steender van J. Brussa & Co.

Of de scharen scherp genoeg zijn of niet, de bom springt los.

De vijf soorten van kiezers.

A-opdrachten

6. (uit: Uilenspiegel, 30-1-1897)

6. Prent 6, 7, 8

Deze prenten laten de verschillende soorten kiezers zien, die volgens het wetsvoorstel van Van Houten kiesrecht kregen.

- Wanneer kon je als man ingeschreven worden in het kiesregister? (Minimaal 5 gevallen noemen).
- Welke pech hebben de personen op de rechterkant van prent 7?
- Mag de man van prent 9 nu wel of niet stemmen?
- Kun je een paar nadelen bedenken bij de uitvoering van deze kieswet in de praktijk?
- Bedenk zelf nog andere manieren om uit te maken of iemand geschikt is om het kiesrecht uit te oefenen.

7. Vergelijking van de prenten 1 t/m 8

Politieke prenten willen een bepaalde visie naar voren brengen. Bij een goede spotprent is meteen duidelijk wat de bedoeling is: Wat moet bestreden worden? Wat is belachelijk? Wat moeten we doen ter verbetering?

De spotprenten 1 t/m 8 kun je in twee groepen verdelen (A en B). Welke spotprenten komen dan in groep A, welke in groep B en waarom?

Bespreek dit in je groepje en schrijf daarna op wat de verschillen zijn tussen de groep A en de groep B.

Kieswet-indrukken.

7. (uit: Uilenspiegel, 20-7-1895)

Nederlanders, die een rijksdaalder verwonen. | Nederlanders, die vijf-en-veertig stuivers verwonen.

B-opdrachten**Prent 1 t/m 8**

Deze prenten geven aan wat er in de jaren 1887-1897 nogal in discussie was op kiesrechtgebied (al bestrijken ze niet alle discussie-punten).

Bekijk eerst alle prenten 1 t/m 8.

1. Uit welke prenten kun je opmaken dat er blijkbaar nogal wat discussie over het kiesrecht was? Uit welke informatie uit deze prenten leid je dat af?
2. Een van de prenten geeft aan hoe de regeling in 1897 er uit kwam te zien. Welke prent is dat? Licht je keuze toe.
3. De regeling van 1897 was nogal ingewikkeld en omslachtig in de uitvoering. Waarom is men niet met een wat eenvoudiger regeling gekomen?
4. Welke figuren, voorkomend op welke prenten zullen het méést oneens geweest zijn met de uitkomst van 1897? Bij welke politieke groeperingen zouden bovengenoemden kunnen behoren?

5. Wat wordt er eigenlijk belachelijk gemaakt in prent 4?
6. Welke prent geeft volgens jou het duidelijkst aan dat de invulling van de 'Kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand' leidde tot zeer veel discussies? Licht je keuze toe.
7. Deze serie prenten geeft ook een beeld van de ontwikkeling van de Nederlandse spotprent. Spotprenten zijn tegenwoordig een normaal verschijnsel. In alle landen vindt men goede cartoonisten. Intussen is het ook duidelijk geworden aan welke eisen een goede cartoon moet voldoen.
 - a. Stel zelf (al of niet met een groepje klasgenoten) een aantal voorwaarden op voor een goede cartoon.
 - b. Bekijk nu de prenten 1 t/m 8 aan de hand van deze voorwaarden en zet ze op volgorde van slecht naar goed.

KIESRECHT.

„Excellentie, ik kom u vragen, of 'k asjeblieft 'n stembiljet mag?”
 — Is u notaris, rechterlijk ambtenaar, officier bij de landmacht, ijker, apotheker, tandmeester of privaatschool- of rijksuniversiteit?

„Vraag excuus, Excellentie, ik ben maar 'n eenvoudig werkmansman.”

— Hoeveel heb je op 't Grootboek staan?

„Uw Excellentie schijnt me voor vol aan te zien...”

— Dus niet minstens f 100 op het Grootboek? Maar dan heb je toch zeker wel een rijkspostspaarbankboekje?

„Ik wou, dat 't waar was, Excellentie. Maar, helaas, ik heb moeite om de monden van m'n zeven kinderen open te houden.”

— Ben je over het volle laatstverloopen dienstjaar in eene der rijks directe belastingen aangeslagen?

„Om u te dienen, Excellentie. Ik betaal personeel, wel niet veel, maar veel kan er ook niet af.”

— En heb je het verschuldigde vóór of op 1 Februari voldaan?

„Dat niet, Excellentie. Ik moet het nog betalen. We hebben 'n kwajen winter gehad. Ziekte van de kinderen en dan 'n lang kraambed van de vrouw. Maar ik zal het eerlijk betalen, zooals 'k altijd betaald heb.”

— Het spijt me, maar dan kan ik je op grond van art. 1 a geen kiesrecht geven. Hoeveel verwoon je? Minstens een rijksdaalder in de week!

„Vraag excuus, Excellentie. Vijf en veertig stuivers.

— Dan ben je een kwartje te laag. Hoeveel bedraagt je weekloon? Toch zeker wel elf gulden in de week?

„Nou, dat is wel dertien gulden, Excellentie; soms ook veertien.”

— Dan zijn we er. Je hebt kiesrecht krachtens Art. 1 b 2o. Maar wacht nog even... Ben je op 1 Februari sedert 1 Januari van het laatst verlopen jaar bij dezelfde persoon, onderneming, openbare of bijzondere instelling in dienstbetrekking geweest?

„U zegt, Excellentie?”

Zijn Excellentie herhaalt de vraag.

„Nee, dat niet. Bij m'n tegenwoordigen patroon ben 'k juist elf maanden in betrekking. De vorige baas, bij wien 'k sedert ik van school kwam, gewerst ben, is failliet gegaan. Dus toen moest 'k wel veranderen.”

— Het spijt me, vriend, maar je mist elk positief kenteken.

„Dus, als 'k 'n kwartje in de week méér verwoonde, zou 'k kiezer wezen? Dat kwartje heeft 't 'em dus gedaan.”

9. (uit: Brochure van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht [1901]. Internationaal archief van de vrouwenbeweging)

'Gaat mijn vrouw goed vooruit, doctor?'
'Gelukkig ja; ik zal nu maar geen thermometer aanleggen, want mijn koetsier haast mij zoo.'

10. (uit: Brochure VvVK, zie prent 9)

'Wat duurt dat weer lang! Als zij zich bij al haar patiënten zoo lang ophoudt, kom ik te laat aan de stembus.'

De beweging voor dameskiesrecht.

Mevrouw tot meneer die een arbeider knuvelt: „Ik slach dezelfde rechten als gij!”

11. (uit: D.H. Couvée en Anje H. Boswijk, *Vrouwen Vooruit*, Den Haag, 1962, p. 216)

12. (uit: *De Wereld*, 2-2-1912)
'Komaan, mijnheer, men zegt, in een schrikkeljaar mogen wij kiezen.'
'Geduld, dames, geduld; als wij aanblijven komen er nog schrikkelijke jaren genoeg!'

B-opdrachten

Prent 9 t/m 12

8. Bekijk eerst alle prenten (prent 9 en 10 horen bij elkaar).
 - a. Viel vrouwenkiesrecht toendertijd onder Algemeen Kiesrecht? Licht je antwoord toe.
 - b. Welke prent gaf voor jou de doorslag bij je antwoord? Waarom?
9. Welk probleem zal de beweging voor vrouwenkiesrecht intern verzwakt hebben?

13. (uit: *Uilenspiegel*, 3-3-1894)
De herder stelt de bekende A.R. leider, Abraham Kuyper, voor.

14. (uit: *Uilenspiegel*, 13-2-1897)

A-opdrachten

8. Prent 9 t/m 12

- Prent 9 en 10 horen bij elkaar.
Waarom zou de tekenaar de vrouw het beroep van arts gegeven hebben en niet dat van huisvrouw?
- Was de tekenaar van prent 9 en 10 een voorstander of tegenstander van het vrouwenkiesrecht?
- Deze prenten gaan allemaal over vrouwenkiesrecht. Toch slaan de prenten niet op alle vrouwen van Nederland.
Op welke vrouwen slaan ze dan wel?
- Wat zou de dame op prent 11 wat betreft het kiesrecht wél willen, wat zou ze niet willen?
- Wat vind je in de serie 9 t/m 12 de beste spotprent?
Waarom vind je dat?
Ben je het eens met wat de tekenaar beweert op de spotprent die jij het beste vindt?
- Maak zelf een tekening waarin zowel prent 9 als 10 zijn verwerkt. Deze keer niet in stripvorm maar als één prent.
(Het hoeft niet over een vrouwelijke arts te gaan.) Bedenk daarbij een kort onderschrift of een korte tekst in een 'ballonnetje'.

9. Prent 13, 14, 15

Prent 13, 14 en 15 laten iets zien over hoe in sommige kringen gedacht werd over 'de gewone kiezer'.

- Prent 13 gaat over protestantse kiezers, prent 14 over katholieke kiezers.
Wat is de overeenkomst tussen beide prenten?

- De tekenaar van prent 13 en 14 vindt dat hij gelovige gewone kiezers op deze manier moet uitbeelden. Ben je het daarmee eens?
- Zouden de leiders van protestanten en de leiders van katholieken ook zo over hun toekomstige kiezers gedacht hebben?
- Wie is de 'ik' van prent 15?
Tot welke politieke groepering zou deze 'ik' behoren?

B-opdrachten

Prent 13 t/m 15

- Prent 13 en 14 is getekend door een liberaal. Waarom is het niet zo vreemd dat juist een liberaal dergelijke voorstelling geeft van een 'gewone kiezer' in het anti-revolutionaire en r.k. volksdeel?
- Wie is de 'ik' in prent 15?
Tot welke politieke groepering zou deze 'ik' behoren?
- Marcheren op prent 15 bewuste kiezers of marcheert er 'stemvee' voorbij? Licht je antwoord toe.

Achter het horretje.

..la het niet om te gieren? Die bende wil hetzelfde kiesrecht hebben als ik!"

15. (uit: *De Notenkraker*, 15-11-1908)

16. (uit: *De Notenkraker*, 9-9-1911)

A-opdrachten

Prent 16 t/m 19 tonen aspecten van de kiesrechtstrijd, zoals de socialisten die voerden.

10. Prent 16

- Aan welke figuur uit welk bekend verhaal doet deze man je denken?
- Waarom wordt hij hier door de tekenaar gebruikt?
- Waarom kun je zien in welke stad de trompetter staat?

11. Prent 17

- 'Vrees niets, mevrouw, het zijn maar bedelaars!'
Wanneer is dit voor het eerst gezegd in de Nederlandse geschiedenis?
- Waarom staat dat nu onder deze prent?

12. Prent 18

- Welk soort mensen zaten in een theater op 't schellinkje?
Hoe komt men aan die naam?
- Waarover gaat de film die in de bioscoop wordt vertoond?
- Waarom vindt de eerste rang dat dit meer een film voor 't schellinkje is?
- Zouden de filmbeelden uit een journaalfilm of uit een speelfilm zijn?
- Welk *soort* mensen zijn dus niet voor algemeen kiesrecht volgens deze spotprent?

OP ROODEN DINSDAG.

17. (uit: *De Notenkraker*, 16-9-1911)

Op den eersten rang: Ajasses niets voor ons een stuk voor 't schellinkje.

18. (uit: *De Wereld*, 17-11-1911)

A-opdrachten

13. Prent 19

Weer een Rode Dinsdag.

- a. Wat gebeurde er eigenlijk op Rode Dinsdag in die jaren?
- b. Op prent 17 en op prent 19 zie je beide keren minister Heemskerk. In een jaar is hij nogal veranderd volgens prent 20. Wat is het verschil? Zou hij ook echt zo veranderd zijn? Als je het antwoord niet meteen weet, kijk dan ook naar de volgende drie prenten.

14. Prent 20

- a. Wie wordt er met de reus bedoeld?
- b. Wie worden hier met Het Volk, de NRC en de Telegraaf bedoeld?
- c. De reus wil niet helemaal lukken. Wie zouden voor het lek gezorgd hebben?

IN 'T GEZICHT VAN DEN ROODEN DINSDAG.

19. (uit: De Wereld, 16-8-1912)

Daar zit dat verwenschte beest weer maar hij krijgt 'm niet.

Pechvogels.

20. (uit: De Roskam, 13-3-1914)

Pompen! pompen! Er is bepaald een lek.
(op het mannetje links staat NRC, en De Telegraaf
op het mannetje rechts: Het Volk)

B-opdrachten

Prent 16 t/m 23

13. Wat gebeurde er op de Rode Dinsdagen?
14. Welke mensen zullen zich wel geërgerd hebben toen een bepaalde dinsdag tot Rode Dinsdag werd uitgeroepen? Aan de hand van welke spotprenten ben je tot je antwoord gekomen?
15. Bij welke gelegenheid in de Nederlandse geschiedenis was al eerder gezegd: 'Vrees niets, mevrouw, het zijn maar bedelaars'?
16. Tussen prent 16 en prent 20 zit een wereld vol teleurstellingen. Voor wie? Wie zou op prent 20 voor het lek gezorgd hebben?
17. 1917 is het jaar van de belangrijkste grondwetswijziging. Wat hield deze grondwetswijziging in voor mannen, wat voor vrouwen?
18. Wat is het verschil tussen actief en passief kiesrecht? Kun je zeggen dat er met passief vrouwenkiesrecht gedeeltelijk toch wel vrouwenkiesrecht is ingevoerd?

Louis Baemakers.

CORT. V. D. LINDEN: Zoo Mevrouw! wil U de zelfde vlucht nemen? Zie hier uwe machine, een „vliegende Hollander”

21. (uit: Maandblad van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, 15-7-1914)

OP DEN OVERWINNINGS DAG.

Tekening van

22. (uit: De Notenkraker, 26-5-1917)

De Notenkraker neemt afscheid van het geëerd publiek wat Algemeen Mannenkiesrecht' betreft, en wijdt zijn wapen voortaan aan de Strijd voor het Algemeen Vrouwenkiesrecht.

A-opdrachten

15. Prent 21

- Hoe heet het 'voertuig' waarvan de vrouw gebruik zou moeten maken?
- Wat blijkt uit de tekening over de stand van zaken wat betreft het vrouwenkiesrecht?

16. Prent 22

- 1917 is het jaar van een belangrijke grondwetswijziging wat kiesrecht betreft.
- Wat hield die grondwetswijziging in?
 - Waarom staat er in deze prent een vuist getekend?

17. Prent 23

- Wat is het verschil tussen actief en passief kiesrecht?
- De vrouw is kennelijk over één sloot gesprongen. Kun je verklaren waarom de plek waar zij nu staat – tussen de sloten in – een vreemde plek is?

18. Prent 24 t/m 30

- In deze prenten zie je steeds twee soorten mensen tegenover elkaar staan.
Hoe zien ze eruit? Maak twee kolommen en schrijf in elke kolom de kenmerken van ieder soort mensen op.
- Geef daarna iedere kolom een titel.
- Algemeen kiesrecht is niet een doel op zich, maar een middel. De socialisten wilden hun vijand verslaan door middel van algemeen kiesrecht. Hoe zou dat dan in de praktijk gaan als het algemeen kiesrecht eenmaal was ingevoerd?

Het vrouwenkiesrecht.

Tekening van JORDAAN

23. (uit: Collectie Juridisch Instituut Rijksuniversiteit Leiden)

De arbeider: Moed houden! Met deze polsstok zijn wij er ook gekomen!

2. De socialisten

Burgerlijke politiek.

„Het algemeen kiesrecht wou je? De Heere beware mij! Zoolang de boelen nog zoo stesig zittien, denk ik er niet aan het te geven. En als je ze verbreken kunt, zul je 't zelf wel nemen!”

24. (uit: *De Notenkraker*, 18-9-1910)

„KLINKENDE” ARGUMENTEN.

25. (uit: *De Notenkraker*, 13-9-1908)

Hoe het er uitziet in het hoofd van een tegenstander van het Algemeen Kiesrecht.

B-opdrachten

Prent 24 t/m 30

19. De ongelooflijke energie die de socialisten gestoken hebben in de kiesrechtstrijd, was niet alleen omwille van het kiesrecht zelf. Bekijk prent 24 t/m 30: Wat dachten zij via het algemeen kiesrecht te bereiken?
20. Wat is daarbij hun voornaamste strijdmiddel geweest (denk ook aan prent 16 t/m 19)?
21. Prent 27
 - a. Wat verstaat men onder een Augias-stal?
 - b. Men kan de stal nog niet uitvegen. Waarom niet? Wat moet men doen om in de toekomst ervoor te zorgen dat dit wél kan?
22. Cartoons werken meestal met overdrijvingen in de vorm van symbolen en typeringen om een standpunt duidelijk te maken. Ga bij prent 24 t/m 30 na welke typeringen steeds terugkomen. Lijken deze typeringen je doeltreffend?

Het wapen van den arbeider.

Teekening van ALBERT HAHN

Wraak!

26. (uit: *De Notenkraker*, 22-7-1911)

HET VOLK

27. (uit: Het Volk, Zondagsblad, 20-7-1902)

A-opdrachten

19. Prent 27

- Wat verstaan we onder 'een Augiasstal'?
- Men kan de stal nog niet uitvegen. Hoe wil men ervoor zorgen dat dit in de toekomst wél kan?

20. Prent 24 t/m 30

- Was de kiesrechtstrijd een felle of een lauwe strijd?
- Zoek prenten die het beste bewijs leveren voor je mening, gegeven bij a.

29. (uit: De Notenkraker, 25-9-1910)
Nachtmerrie van een bourgeois na het zien van den Kiesrechtstoet.

De zetel van het kapitalisme.

Teekening van Tjerk Hottelma.

28. (uit: De Notenkraker, 19-9-1909)

A-opdrachten

21. Prent 31

- Lees het onderschrift bij de prent. Wie worden er bedoeld met:
zij uit het eerste zinsdeel
hij uit het tweede zinsdeel
u uit het derde zinsdeel?
- Wat valt je op als je kijkt naar de compositie van deze prent? (D.w.z. de plaats waarop de tekenaar de personen heeft neergezet.)
- Naar welke personen gaat de sympathie van de tekenaar? Motiveer je mening.
- Wat zal de reactie van de dame links zijn op de uitspraak van de arbeider? Vul een ballonnetje in met een geschikte tekst.

30. (uit: De Notenkraaker, 26-8-1916)

A-opdrachten

22. Prent 32

In de deur staat Mr. P.J. Troelstra, de leider van de SDAP.

- Wat zal deze mevrouw hebben willen doen in de winkel van Troelstra?
- Uit de prent kun je opmaken dat de tekenaar
én geen vriend is van de winkelier
én geen voorstander is van het vrouwenkiesrecht.
Hoe kun je dat zien?
- Wat kun je uit deze prent te weten komen over de houding van de SDAP ten aanzien van het kiesrecht voor vrouwen?

VROUWENKIESRECHT EN DE ARBEIDERS

Tekening van ALBERT HAHN.

De arbeider: „Alleen als zij er ook van zal profiteren, zijn wij bereid, u te helpen het vrouwenkiesrecht te veroveren.”

31. (uit: De Notenkraaker, 14-2-1914)

Onder Concurrenten.

Het recht van den sterkste.

32. (uit: De Roskam, 10-4-1914)

B-opdrachten

Prent 31 en 32

- Is de tekenaar van prent 31 een voorstander van vrouwenkiesrecht? Licht je antwoord toe.
- De kapt van de map die de vrouw onder haar arm heeft, zit los (prent 32). Hoe zou dat komen?
- Prent 31 en 32 stammen beide uit 1914. Wat kun je uit beide prenten afleiden over de houding van de SDAP ten aanzien van het vrouwenkiesrecht?

„HET VOLK" LACHT!

25. Prent 35

In 1922 werden voor het eerst verkiezingen voor mannen en vrouwen gehouden. Deze prent is vlak na die verkiezingen getekend. De figuur stelt P.J. Troelstra voor. Hij was hoofdredacteur van het socialistische dagblad 'Het Volk'.

- Voelt de tekenaar met Troelstra mee?
- Welk bekend Nederlands spreekwoord wordt hier uitgebeeld?
- Het algemeen kiesrecht heeft de socialisten niet gebracht wat ze verwachtten. Hoe komt dat?

35. (uit: *De Roskam*, 24-8-1922)

B-opdrachten**Prent 33 t/m 35**

- Prent 33 verscheen als voorpagina in 'De Notenkraaker' (een socialistisch spotblad) na de uitslag van de eerste verkiezingen met Algemeen Mannenkiesrecht. Wat zou het probleem geweest zijn voor de tekenaar toen hij voor deze voorpagina een prent moest maken?
- Teken zelf een cartoon voor de voorpagina van hetzelfde nummer van 'De Notenkraaker'. Welk thema neem je?
- Volgens prent 34 zal Troelstra er nog van schrikken als de vrouw haar stembiljet gebruikt. Zou Troelstra nog hoop gehad hebben dat vrouwenkiesrecht de socialisten veel zou opleveren? Welk argument heb je hiervoor?
- Waarom zou je prent 34 eigenlijk niet verwachten in een blad als 'De Roskam'? Of waarom juist wel?
- Op prent 35 staat P.J. Troelstra afgebeeld. Hij was hoofdredacteur van

'Het Volk', een socialistisch dagblad.

- Wat wordt eigenlijk bedoeld met 'Het Volk' lacht?
- Vind je dit een goede spotprent?
- Verkiezingen verliezen is een treurige zaak. Waarom zou juist voor de socialisten de uitslag van de verkiezing van 1918 en 1922 extra treurig zijn geweest?

Deel 2: Het Vrouwenkiesrecht

1. Voor- en tegenstanders

1. (Prentbriefkaart, uitgegeven door de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam)

A-opdrachten

1. Prent 1

In 1894 werd de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht opgericht. Nederland was daarmee tamelijk laat. In allerlei landen bestonden zulke verenigingen al eerder, bijvoorbeeld in Engeland, de Verenigde Staten, Finland en Zweden. De Nederlandse Vereniging maakte propaganda voor het vrouwenkiesrecht. Zij gaf daarvoor onder andere prentbriefkaarten uit. Prent nummer 1 is

daarvan een voorbeeld. Het lijkt een 'zoete' strip met een te optimistische visie op de werkelijkheid van 1908. Waarom was deze visie te optimistisch? Bekijk ieder prentje apart.

2. (uit: Maandblad van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, Extra nummer, 15-6-1910)

A-opdrachten

2. Prent 2

Op deze prent zie je tegenstanders van vrouwenkiesrecht, mannen én vrouwen.

- Met wie zou je het – in die tijd – wel eens kunnen zijn? En waarom?
- Met wie kun je het – in die tijd – helemaal niet eens zijn? En waarom?
- Staat deze prent aan de kant van de voorstanders of aan de kant van de tegenstanders van vrouwenkiesrecht? Waarom denk je dat?

A-opdrachten

3. Prent 3

Het versje is eigenlijk niet eens zo nodig bij deze prent. Kijk goed naar de informatie die in de tekening zit en verzin dan zelf een korte ondertitel.

Boeven en vrouwen, zoo zegt de wet,
Zal 't recht tot stemmen worden belet.
Het groote onderscheid tusschen die twee,
Deel ik hieronder U duidelijk mee:

HIJ, de misdadiger mag vrij,
Zoodra zijn straftijd is voorbij.
Gaan stemmen — niemand, die 't verbiedt.
ZIJ, die nooit kwaad deed, mag dit niet!

3. (uit: *De Wereld*, 22-12-1911)

Mina Drucker te Franeker.

(uit: Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam)

A-opdrachten

4. Prent 4

Op deze prent zie je Wilhelmina Drucker bezig, een belangrijke voorvechtster voor vrouwenkiesrecht (zie ook de foto). De Dolle Mina's hebben zich naar haar genoemd.

- Een cabaretier schreef in een liedje over haar:
'O, Mina, Mina Drucker
alle kousen steeds maar stukker ...'
Wat bedoelde hij met die laatste zin?
- Wie is de Duitse dame?
- Vind jij het ook logisch wat Mina hier beweert? Of niet? Waarom?
- Dolle Mina laat het niet bij spreekbeurten en wandel-demonstraties. Welk soort acties heeft Dolle Mina nog meer gevoerd?

Wilhelmina Drucker (uit: *De Engelbewaarder*, uitgave van Stichting Vrienden van het Amsterdamsch Literair Café De Engelbewaarder, 2e jrg, oktober 1976)

4. Mina: 'Tak's kieswet deugt niet, omdat zij de vrouwen het kiesrecht onthoudt en haar gelijk stelt met krankzinnigen, gevangenen en militairen beneden den rang van officier. Een mijner geestverwanten heeft het bereids gezegd, maar 't verdient herhaald te worden: "Als eene Duitse dame in staat wordt geacht de hoogste betrekking in ons land te bekleeden, is dan de Nederlandsche vrouw niet bevoegd staatsburgeres te zijn?"'
Jan: 'Hoor eens, juffrouw! daar steekt wel logica in 't geen Mina daar zegt!'

5. (uit: Brochure van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht [1901]. Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam)

„Juffrouw, zoudt U een half uurtje ook op mijn klasse willen letten? Er is herstemming. De jongens zijn wat rumoerig. U hebt ze 14 dagen geleden zoo heerlijk rustig gekregen!”

A-opdrachten

5. Prent 5

Stel dat er een ballonnetje bij de mond van de onderwijzeres stond getekend. Wat zou je daar invullen?

Opdat de vrouwen in de toekomst ook mede beslissen kunnen over OORLOOS en VREDE.

Wordt daarom, nu de Grondwets-hervorming aanstaande is, lid onze Vereeniging opdat de Regeering in het machting ledental een uiting der volkswil zal zien en het schoone voorbeeld, door Denemarken gegeven, zal volgen.

6. (Prentbriefkaart, uitgegeven door de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam)

A-opdrachten

6. Prent 6

Weer een prentbriefkaart, uitgegeven door de Vereniging van Vrouwenkiesrecht.

a. In welk jaar is deze kaart verstuurd?

- b. In deze jaren zeiden allerlei vrouwen in allerlei Europese landen dat het juist nu tijd werd dat vrouwen ook hun stem konden laten horen. Waarom vonden zij dat toen juist nodig?
- c. Wat zou de moeder als antwoord hebben kunnen geven op de vraag van haar zoon?

2. Vrouwen tegen vrouwen

Aan den haard gebonden.

7. (uit: *Europese Gemeenschap. Uitgave Voorlichtingsdienst Europese Gemeenschappen, Januari 1975. Oorspronkelijk verschenen in De Notenkraker*)

A-opdrachten

7. Prent 7 en 8

Deze prenten laten zien hoe over de vrouw werd gedacht (nog wordt gedacht...?). In welke kringen dacht men vooral zo, volgens deze prenten?

8. (uit: *De Amsterdammer, 30-4-1893*)

Vrouw, ziedaar de plaats, u door 's Hemels bevel toebedeeld.

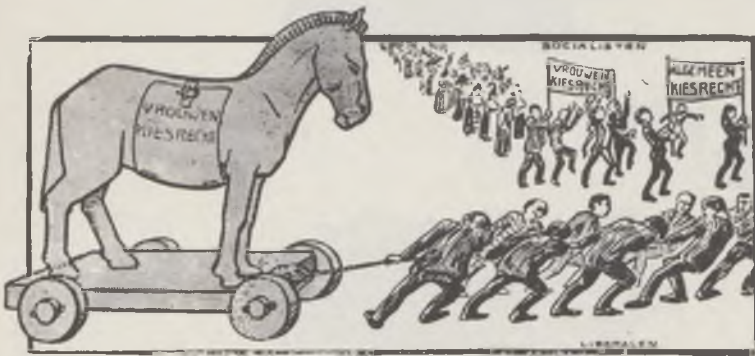

Op den bodem van Gods Woord staande, erkent de vrouw den man als „haar hoofd in aanleg, in positie en wederzijdsche verhouding.”

DE ROSKAM, BIJVOEGSEL VAN „HET KATHOLIEKE VOLK“.

Het paard van Troje

of de droom van mr. Levy over het Vrouwenkiesrecht.

Meester Levy, een vrijzinnig man, —
 Hij is daar nu nog akelig van, —
 Heeft een politieken droom gehad
 Over 't kiesrecht van de vrouwen, dat
 Ook al onder liberale vaan
 In deez' tijd van nood wordt voorgesteld.
 Ah!.... hij zag het socialistisch grauw,
 Schreeuwend voor het kiesrecht aan de vrouw,
 Met geweld veroveren dat recht,
 En hij zag, — 't is mij als waar gezegd, —
 Ook zijn echt liberale partij
 Steun en hulp verleenend daarbij. —
 En zoo kwam er 't kiesrecht voor de vrouw
 Maar deez' overwinning baarde rouw!

't Vrouwenkiesrecht bleek als Troje's paard:
 Wel onschuldig in zijn kop en staart
 Maar van binnen, spoedig werd dit klaar,
 Borg het winsien voor 't „zwart gevaar“.
 Om te sterken, zoo had men gedacht
 Weer de zwakke liberale macht,
 Geven wij aan vrouwen 't stembiljet,
 En de vrijzinnigheid is gered!
 Ah!.... men maakte 't paard van Troje buit:
 Niets dan zwarte nonnen kwamen d'ruit!
 Schrik en angst, men ziet 't op onze prent
 Was er toen bij heel de „vrije“ bent
 Meester Levy, een vrijzinnig man
 Is er steeds nog ziek en ak'lig van.

9. (uit: De Roskam, 4-10-1912)

10. (uit: Bijvoegsel van het Maandblad van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, 15-4-1912)

A-opdrachten

8. Prent 9

Deze prent stamt uit 1912, toen er nog geen vrouwenkiesrecht was. Je kon er toen alleen nog over dromen.

- Als je bij één van de mannen de naam Levy op zijn lijf moest schrijven, bij wie zou je dat dan doen?
- Lely had verwacht dat er heel andere vrouwen uit de buik van het paard zouden komen.
Welk soort had hij verwacht?
- Wat betekent de uitdrukking: Het paard van Troje binnenhalen?
Leg daarna uit waarom de mannen op het tweede plaatje zo schrikken.

9. Prent 1 t/m 9

- In deze prenten vind je argumenten vóór en tegen het vrouwenkiesrecht. Maak twee kolommen, één met VOOR en één met TEGEN. Schrijf daaronder de argumenten die je gevonden hebt (let wel: niet je eigen argumenten!).
- Welk argument vóór vind jij het sterkst?

- Welk argument tégen vind jij het sterkst?

d. Maak zelf een spotprent, affiche of versje dat de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht in die tijd had kunnen gebruiken.

10. Prent 10

- Wat kon je volgens deze prent verwachten van de invoering van vrouwenkiesrecht?
- Denk je dat de maatschappij veel zal veranderen als vrouwen in de politiek meer te zeggen krijgen?
Waarom denk je dat?

11. Prent 11

- Deze prent is een caricatuur van Aletta Jacobs. Vergelijk hem met de foto. Wat vind je van de visie van de tekenaar? Is de prent voor of tegen Aletta?
- Zoek in je geschiedenisboek of in een encyclopedie op wie Aletta Jacobs was en wat ze in haar leven allemaal gedaan heeft (onder andere voor het vrouwenkiesrecht).

De Nederlandsche Type-juffrouw

MEVRUW DR. ALETTA JACOBS: — Het tikken op de harde mannenkoppen helpt dus eindelijk.

11. (uit: *De Amsterdammer*, 1-3-1914)

Aletta Jacobs (uit: *Dr. Aletta Jacobs, Herinneringen, Amsterdam 1924, p. 232/233*)

B-opdrachten

Prent 1 t/m 11

1. Bekijk prent 1 t/m 11. Zij geven argumenten weer die toendertijd gebruikt werden vóór en tegen vrouwenkiesrecht. Welke argumenten zijn dat?
2. Welk argument in de oudste prent in deze serie vind je weer terug in welke andere prent, van welk jaar?
3. Stel dat je in die tijd geleefd had, voor welke argumenten tegen vrouwenkiesrecht zou je dan misschien gevoelig geweest zijn?
4. Lijkt het versturen van prentbriefkaarten met een boodschap je iets dat bijdraagt tot bewustwording en tot interesse voor de zaak die op deze manier gepropageerd wordt? Hoe zou je zelf reageren als je zo'n kaart kreeg?
5. Bekijk prent 1 nog eens.
 - a. De argumentatie in prent 1 klopt eigenlijk niet. Waarom niet?
 - b. Aan deze prent kun je al merken uit welke sociale laag de meeste vrouwen in de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht afkomstig waren. Welke laag?
6. Bekijk kaart no. 6. De oorlog is voor veel vrouwen (in Duitsland in het bijzonder) een extra impuls geweest om kiesrecht te eisen. Waarom is dat wel begrijpelijk?

7. Bekijk prent 10.

- a. Hadden vrouwen toen redenen om aan te nemen dat de maatschappij er beter uit zou zien, als ook vrouwen wat te zeggen zouden hebben? Verklaar je mening.
- b. Wat denk je, zouden er op het ogenblik andere wetten worden aangenomen als er meer vrouwelijke kamerleden zouden zijn?
8. Welke prent in de serie 1 t/m 11 vind je de beste (los van het feit of je het met de boodschap ervan eens bent)? Waarom?
9. Op prent 4 en 11 komen twee bekende vrouwen uit de kiesrechtstrijd aan de orde.

De actiegroep 'Dolle Mina' heeft zich naar Wilhelmina Drucker vernoemd.

 - a. Wanneer is 'Dolle Mina' opgericht? Welk soort acties heeft zij gevoerd? Zouden die acties bijgedragen hebben tot de bewustwording van het vrouwenemancipatieprobleem (bij mannen én vrouwen)?
 - b. Zoek in je geschiedenisboek of in een encyclopedie op wat Aletta Jacobs zoal in haar leven gedaan heeft, en op welk terrein haar betekenis ligt.
 - c. Tot welke politieke groepering zou zij behoord hebben?

A-opdrachten**12. Prent 12 t/m 15**

In de strijd om het vrouwenkiesrecht werkten de vrouwen lang niet altijd goed samen.

- a. Welke soorten vrouwen stonden tegenover elkaar?
Welke prent vind je hierover het duidelijkst?
- b. Wat vind je van het argument van prent 13?
Kun je het je voorstellen?

Opinie.

„Algemeen vrouwenkiesrecht? Maar dat kan niet! Men zou de stemhokjes moeten desinfecteeren telkens als er zoo'n arbeiders-vrouw is in geweest!”

12. (uit: *De Notenkraaker*, 22-1-1911)

B-opdrachten**Prent 12 t/m 15**

10. Waar gaan deze prenten over?
Welke prent vind je het duidelijkst hierbij? Waarom?
11. Wat vind je van het argument van prent 13, in die tijd gezien?
12. Bekijk nog eens prent 15.
 - a. Ook tegenwoordig zijn vrouwen die emancipatie willen, het onderling lang nog niet met elkaar eens. Op welke punten wordt er zoal verschillend gedacht?
 - b. Welke tegenwoordige organisaties ken je op het gebied van vrouwenemancipatie? Zie je daar ook de verschillen terug die door jou in a) zijn genoemd?
 - c. Wat vind je, zouden vrouwen eigenlijk samen één moeten zijn, samen strijden voor verbetering van de positie van de vrouw?
 - d. Wat vind je van acties, zoals bijvoorbeeld die op prent 15?

13. (uit: *De Notenkraaker*, 16-9-1916)

De Douairère: Zie je, ik ben er niet tegen, dat jullie het kiesrecht krijgt, mits wij jullie eerst hebben geleerd hoe het gebruikt moet worden.

De voorstandster van dameskiesrecht.

„Ik zou toch liever nooit het kiesrecht wil'en hebben, dan met zoo'n mensch in hetzelfde stembureau te komen.”

14. (uit: *De Notenkraaker*, 23-5-1909)

EEN DWAZE AKTIE.

TEKENING VAN
ALBERT HAHN

De Hollandse suffragettes gooien hun eigen ruiten in.

15. In 1894 werd de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht opgericht. Hierin zaten vooral vrouwen met een goede opleiding. Ook vrouwen die socialistisch waren, werden lid. Zij wilden algemeen vrouwenkiesrecht invoeren samen met algemeen kiesrecht voor mannen. Een deel van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht wilde echter liever eerst 'Dameskiesrecht', toen ze merkten dat het wel heel lang zou duren, voordat er Algemeen Kiesrecht zou komen. De Vereniging stond erg op principiële gelijkheid van man en vrouw, ze wil-

de er niets van weten dat vrouwen bepaalde eigenschappen zouden hebben die met hun vrouw-zijn samenhangen. Hun ideeën waren voor die tijd nogal radicaal. Een aantal vrouwen voelde zich in de Vereniging niet thuis en stichtte de Bond voor Vrouwenkiesrecht, die zich gematigder opstelde. Op deze prent gooien vrouwen van de Bond de ruiten in van het kantoor van de Vereniging.

(uit: *De Notenkraker*, 4-4-1914)

Advertentie verschenen in een dagblad.
(uit: *Internationaal Archief van de Vrouwenbeweging, Amsterdam*)

A-opdrachten

13. Prent 15

- Ook tegenwoordig zijn vrouwen, die vrouwenemancipatie willen, het lang niet met elkaar eens. Op welke punten wordt er zoal verschillend gedacht?
- Welke tegenwoordige organisaties ken je op het gebied van de vrouwenemancipatie? Zie je daar ook de verschillen terug die door jou bij a) genoemd zijn?
- Wat vind je, zouden vrouwen eigenlijk samen één moeten zijn, samen strijden voor verbetering van de positie van de vrouw?
- Wat vind je van acties, zoals bijvoorbeeld die op prent 15?

3. Vrouwenkiesrecht??? Belachelijk!!!

DE GEVOLGEN VAN HET VROUWENKIESRECHT

Teekening voor „de Amsterdammer” van Joh. Braakensiek

Kiezer (ter zijde): „Dat was nu nog de eenige keer, dat ik eens alleen mocht uitgaan!”

16. (uit: *De Amsterdammer*, 30-4-1921)

De voorgenomen demonstratie der Kiesrechtvrouwen op het Binnenhof

Mientje: Moeder, of u dadelijk thuis komt! Pietje is van de trap gevallen en de dokter zegt, dat hij hersenschudding heeft!

Moeder: Over twee uur word ik afgelost. Dan kom ik dadelijk thuis, hoor!... Plicht vóór alles!..

17. (uit: *De Roskam*, 1-9-1916)

A-opdrachten

14. Prent 16 t/m 23

- In deze prenten worden vrouwen die voor kiesrecht zijn belachelijk gemaakt. Bekijk bij de prenten 16 t/m 21 hoe dit gedaan wordt. Schrijf daarna in het kort op hoe geëmancipeerde vrouwen worden afgebeeld.
- Komen dergelijke types tegenwoordig nog voor? Ken je ze?
- Is de vrouw op prent 22 geëmancipeerd? Leg je mening uit.
- Vind je deze prenten humoristisch? Welke vind je de beste, welke de slechtste (als prent, los van het feit of je het er al of niet mee eens bent)?

B-opdrachten

Prent 16 t/m 23

- Bekijk deze serie prenten. Welke kenmerken worden daarin gegeven aan vrouwen die voor vrouwenkiesrecht zijn?
- Het vrouwenkiesrecht is allang geen punt meer. Worden dezelfde kenmerken die toen aan voorstandsters van kiesrecht werden gegeven, tegenwoordig ook nog gegeven aan geëmancipeerde vrouwen, of is dat intussen veranderd?
- Welke prent in deze serie vind je de beste (los van het feit of je het met de strekking ervan eens bent)?

NIEUWSTE AANWINST IN ARTIS

18. (uit: *De Telegraaf*. Collectie Juridisch Instituut, Rijks Universiteit Leiden)

ALS DE NIEUWE GRONDWET

„Mevrouw de Afgevaardigde heeft het woord“.

20. (uit: *De Roskam*, 8-4-1920)

De Eerste Vrouw in de Eerste Kamer.

Vrouwenkiesrecht anno 2000.

21. (uit: *De Roskam*, 23-8-1912)

19. (uit: D.H. Couvee en A.H. Boswijk, *Vrouwen Vooruit*. B.Bakker/Daamen, Den Haag 1962, pag. 25)

ONTWERP-GALAKOSTUUM.

Voor de dames-Kamerleden
Die naar 't Binnenhof toe gaan,
Moet er in de nieuwste mode
Zeker iets aparts bestaan.
Hoe in 's Hemelsnaam te denken
Dat de politieke Vrouw,
In die huis- of kamerkleeren
Ooit behagen nemen zou.

Hebben zij ook al 't vertrouwen
Van 't kiezend Nederland,
Hebben z' ook al den programma's
Haar genie en geest verpand.
Wat zij *vast en steeds behouden*
Is haar *hart* en goeden smaak,
Dat is voor de zwakke kunne
Toch de allereerste zaak.

Om de mannen te bekoren
Zuiver uit aesthetica,
Daarvoor is de vrouw geschapen
Leert ons 't levensalgebra.
Altijd zal zij dit bewijzen
Als noodzakelijke wet,
Zelfs al zou zij zitting nemen
In 't Regeeringskabinet.

Nuyens heeft ons hier geteekend
Hoe het eenmaal worden moet,
Als *Haar Hoogheid* in de Kamer
Officieel haar intree doet.
Wellicht weet zij door haar kleeding
Iemand aan den haak te slaan,
En de Maagd daarheen getogen
Komt getrouwd er weer vandaan.

22. (uit: *De Roskam*, 5-10-1922)

HET VROUWENKIESRECHT.

Als de vrouwtjes aan 't kiezen gaan, dan zien de Kamerleden er niet meer

23. (uit: *Abraham Prikkie*, 8-8-1896)

zus uit;

maar zoo!

ONTWERP GALAKOSTUUM.

Voor Dames-Kamerleden.

HET VROUWENKIESRECHT VOORHEEN EN THANS

Teekening voor „de Amsterdammer” van Joh. Braakensiek

1894

1919

HET LEELIJKE JONGE EENDJE

24. (uit: *De Amsterdammer*, 17-5-1919)

A-opdrachten

15. Prent 24

Na lange strijd is er vrouwenkiesrecht gekomen.

- In welk jaar?
- Hoe lang heeft de strijd dus ongeveer geduurd?
- Wat is het verschil als je naar de beesten van prent 1 en prent 2 kijkt?
- Welk verhaal heeft de tekenaar geïnspireerd bij zijn tekening?
- Het vrouwenkiesrecht heeft zich blijkbaar tot een flinke zwaan ontwikkeld. De andere zwanen vinden dat nu ook goed, zo te zien (hoe zie je dat?). Waarom zouden ze het nu ook wel prettig gevonden hebben haar in hun midden te hebben?

B-opdrachten

Prent 24

- De eenden op de eerste prent gedragen zich geheel anders dan op de tweede. Waarom zouden de zwanen in de tweede prent de jonge zwaan nu wel accepteren, het zelfs prachtig en nuttig vinden haar in hun midden te hebben?

4. De Strijd gewonnen. En verder . . . ?

Veel vrouwen hadden hoge verwachtingen van het vrouwenkiesrecht. Zij gingen ervan uit dat er veel verbeteringen voor de vrouw zouden komen, zo gauw vrouwen zouden kunnen meebeslissen. Hoe staat het met dit meebeslissen?

Tabel 1: Vrouwen in vertegenwoordigende politieke organen (in procenten)

	Tweede kamer	Eerste kamer	Prov. Staten	Gemeenteraden
1946	4,0	4,0	3,6	1,7
1948		2,0		
1951		2,0		
1952		4,0		
1953	8,0	4,0		2,9
1954		4,0	5,3	
1959	9,3	5,3	6,8	3,7
1966	8,7			4,8
1971	8,0	4,2	7,2	7,2
1977	14,0	9,3	16,0	12,5
1981	18,0	21,3		
1982	16,7	22,7	20,6	15,5

(Boddendijk, 1978, CBS 1983)

Tabel 2: Mannelijke en vrouwelijke leden van provinciale staten per provincie.

Provincie	mannen %	vrouwen %
Groningen	87,28	12,73
Friesland	80,00	20,00
Drenthe	80,40	19,60
Overijssel	80,95	19,05
Gelderland	78,87	21,13
Utrecht	74,58	25,42
Noord-Holland	73,42	26,58
Zuid-Holland	77,10	22,89
Zeeland	85,11	14,89
Noord-Brabant	82,28	17,72
Limburg	87,30	12,70
Totaal	80,28	19,72

(Boddendijk en VNG/SGBO 1982)

Opdrachten

Geen verschillende opdrachten deze keer . . .

1. Tabel 1

In een grafiek zie je verschillen in één oogopslag, veel duidelijker dus dan in rijtjes cijfers. Maak daarom een staafgrafiek van de gegevens die je vindt in tabel 1. Verdeel de informatie over vier kolommen die naast elkaar komen te staan. Druk in iedere kolom de hoeveelheden uit in staafjes. Vergeet ook niet de jaartallen in te vullen.

2. Tabel 2

Bekijk tabel 2. De cijfers verschillen nogal per provincie. Springt jouw provincie eruit? Hoe zou het verschil in cijfers te verklaren zijn?

Welkom heren, dit is uw gezagvoerder Marie Willemsen, . . . wij vliegen nu op een hoogte van . . .
(uit: Vijf jaar MVM. Jubileum-uitgave 1973)

Tabel 3: Aantallen mannelijke en vrouwelijke Tweede Kamer-leden per partij, per 1 augustus 1983.

Partij	mannen		vrouwen	
	abs.	%	abs.	%
PvdA	38	80,85	9	19,25
CDA	39	86,67	6	13,33
VVD	29	80,56	7	19,44
D'66	3	50,00	3	50,00
CPN	1	33,33	2	66,67
PSP	2	66,67	1	33,33
SGP	3	100,00	—	—
PPR	1	50,00	1	50,00
EVP	—	—	1	100,00
RPF	2	100,00	—	—
Centrum-partij	1	100,00	—	—
GPV	1	100,00	—	—
Totaal	20	80,00	30	20,00

(Boddendijk en VNG/SGBO)

3. Tabel 3

- Vergelijk tabel 3 met het berichtje uit de Volkskrant. In welke opzichten klopt dit berichtje met de tabel?
- Waarom zouden de vrouwen waarover dit berichtje gaat jonger zijn dan veertig jaar?
- Probeer eens bij tabel 2 te bedenken welke partijen in iedere provincie de belangrijkste zullen zijn, als je kijkt naar het percentage vrouwen dat lid is van de Provinciale Staten.

Vrouw ontmoet nog veel drempels in de politiek

Van onze verslaggeefster
DEN HAAG — Vrouwelijke raadsleden, Statenleden en parlementariërs zijn meestal getrouwd, hebben geen jonge kinderen, zitten in grote politieke partijen of klein links, zijn jonger dan veertig, hebben doorgaans geen godsdienst en in veel gevallen was hun moeder politiek actief.

(uit: Volkskrant, 19-11-1983)

Gezin belemmering voor carrière van vrouwelijke politici

Het blijkt dat voor veel vrouwen het tijds-aspect van vergaderingen (tussen 5 en 7 uur 's avonds) een belemmering betekent voor het politieke werk. Schuldgevoel tegenover levenspartners, kinderen en de burens die moeten oppassen, spelen ook een rol. Daarnaast is er sprake van een gebrek aan zelfvertrouwen en faalangst die bij vrouwelijke politici veel belangrijker zijn dan bij mannen.

Vrouwen klagen ook over hanig gedrag van mannen in de politiek en over machts-wellust. En opvallend gegeven uit het onderzoek is, dat vrouwen vaak korter functioneren in de politiek, maar er wel meer tijd aan besteden dan mannen. Daar staat tegenover dat vrouwen in politieke functies bewust een beter contact onderhouden met hun achterban. Dat heeft te maken met het feit dat ze vaker overdag thuis bereikbaar zijn en dat hun denken dichter staat bij het leven van de doorsnee burger dan bij mannen in de politiek vaak het geval is. Zoals een geïnterviewde politica opmerkte: 'Wij praten meer met mensen die zorgen hebben en gaan eens gezellig zitten met een kop koffie'.

(uit: NRC, 21-11-1983)

Zo'n zwangere vrouw, dat is toch geen gezicht in je bedrijf!

(uit: Vijf jaar MVM. Jubileum-uitgave 1973)

In kinderboeken worden burgemeesters nog steeds — zelfs door Jan Terlouw — geportretteerd als dikbuikige, deftige heren in zwart pak en met een zware ketting om. In werkelijkheid kom je een burgemeester wel eens tegen op gymbies en in spijkerbroek. Of met een rok aan, want de eerste burger hoeft allang geen man meer te zijn. Die wettelijke bepaling is meer dan vijftig jaar geleden geschrapt. Niet dat er veel vrouwen burgemeester zijn. Op een totaal van zo'n zevenhonderd nog geen dertig. Voor sommige mensen is het even wennen geweest. De burgemeester met zwangerschapsverlof — zoals in Beerta — is een nieuw gegeven. Sinds 1980 wordt er wat meer aan vrouwen gedacht als het gaat om het benoemen van een burgemeester. Dit in het kader van het emancipatiegebeuren. Mathilde van den Brink (42) is sinds april 1980 burgemeester van Gieten. Ze is dus ruim op de helft van haar eerste ambtsperiode. Greetje van der Veen had een gesprek met haar.

Mathilde van den Brink, burgemeester van Gieten

Aankankelijk werd burgemeester Van den Brink met gemengde gevoelens bekeken. Als ze met haar destijds lange blonde haar met de zwartharige wethoudster op het provinciehuis in Assen kwam, werd er grijnzend gesproken over "de Selvera's". Toen ze werd gekozen als voorzitter van de Brandweer- en Hulpverleningsdienst Noord- en Midden Drenthe stelde een collega burgemeester de vraag of dat nou wel kon, een vrouw op die post. En binnen de burgemeestersclub in Drenthe had zij aanvankelijk de indruk niks te kunnen vragen zonder dat erop werd gereageerd in de zin van "het meisje moet even geholpen worden". Haar werd zelden of nooit iets gevraagd.

Nu op de helft van haar ambtsperiode heeft ze het gevoel volwaardig te zijn opgenomen binnen de kring van de burgemeesters. "Ik voel me niet alleen of apart omdat er geen andere vrouwen zijn. Ik ben gewoon een collega die bepaalde zaken naar behoren doet en van wier kennis je kunt profiteren. Als partners gelijkwaardig zijn in een overlegsituatie doet het er niet toe of ze mooi of lelijk, jong of oud, man of vrouw zijn. Je doet er zaken mee. Je doet een beroep op kennis en integriteit en dat is dan wederzijds. Het vak vind ik bovendien hoe langer hoe leuker.

Nou, al deze dingen vergen nogal wat, maar dat is wel interessant werk. Daar staan vervelende dingen tegenover. Zoals de eenzaamheid waar je in zit. Als burgemeester krijg je toch een soort status. Men vindt dat je moeilijk te corrigeren bent. Je voelt het zelf niet zo en je wilt het ook niet zo, maar je ontkomt er niet aan. Bovendien heb je een druk leven. Er wordt op heel onverwachte momenten een beroep op je gedaan. Dat hoort ook bij de functie, maar het betekent wel dat er niet veel tijd overblijft voor diepgaande persoonlijke contacten. Met die contacten moet je in een kleine gemeenschap ook voorzichtig zijn en daardoor wordt die eenzaamheid weer groter. Bovendien heb je altijd het odium op je van: ze zal het wel druk hebben, dus gaan we maar niet. Terwijl ik het natuurlijk ook best leuk vind om eens onverwacht bezoek te krijgen." Anders dan op haar manlijke collega's wordt er op burgemeester Van den Brink gelet. Op hoe ze eruit ziet en hoe het met haar kinderen gaat. Toen ze in

Gieterveen eens een sportdag opende in spijkerbroek, werd achteraf gezegd dat ze zich voor Gieterveen kennelijk niet netjes hoefde te kleden, omdat dat maar een bijdorp was. En dat terwijl ze een zorgvuldig samengestelde werk garderobe heeft, "tot en met het nette pakje met de parels". Afkeuring van de omgeving vanwege veelvuldige afwezigheid thuis zal een manlijke collega niet gauw merken. Mathilde van den Brink voelt die wel. Er wordt niks rechtstreeks gezegd. Toch heeft ze wat ze noemt een speciale antenne om die gevoelens op te pikken. "Als een kind zich een tijdje onheus gedraagt, of bijvoorbeeld nagels bijt of zo, dan hoor ik mensen denken: moeder is ook zoveel weg. Wat zielig voor die kinderen. Er hoeft natuurlijk maar iets te gebeuren of het komt omdat moeder weg is. Dat soort reacties komt door de kloof tussen de werkende en de niet werkende vrouwen. Als je als vrouw een keuze maakt om niet te werken en je ziet dat een ander dat wel kan regelen, dan ondergraaf je je eigen positie. Daarom zijn vrouwen ook heel weinig solidair." Zelf probeert ze solidair te zijn in die zin, dat ze als burgemeester tracht iets voor vrouwen te doen, activiteiten te stimuleren die de achterstand wegwerken. Ze is waar mogelijk voor deeltijdarbeid, vindt dat ook parttimers cursussen moeten volgen en carrière moeten kunnen maken. Als het aan haar lag, zou ook de burgemeestersbaan best een duobaan kunnen worden. Het werk niet in uren delen, maar in taken. Iemand voor de inhoudelijke en iemand voor de representatieve kant.

4. Interview met Mevr. Van den Brink

- a. Denk je dat haar problemen ook voorkomen bij andere vrouwen die burgemeester zijn, of denk je dat zij een uitzondering is? Welke stukjes uit het interview geven bij jouw mening de doorslag? Waar heb je ook informatie kunnen lezen of zien (in de laatste bladzijden) die je bij je antwoord op deze vraag kan betrekken?
- b. Bekijk de lijst van gemeenten met vrouwelijke burgemeesters. Wat valt je daarbij op?

Gemeenten met een vrouwelijke burgemeester

(In totaal zijn er in Nederland 749 gemeenten)

Brummen	Utrecht
Blaricum	Warmond
Graft-deRijp	Rijswijk
Eemnes	Beerta
Mierlo	Maasland
Assen en Velden	Veere
Loosdrecht	Eenzum
Loppersum	Wormer
Reeuwijk	Haps
Westerschouwen	IJsselham
Haaren	Monster
Gieten	Kortgene
Maarn	

(Opgave van VNG, 19-3-'84)

DE-WARE-JACOB

POLITIEK LITTERAIR SPOTBLAD
ONDER REDACTIE VAN DR. K. SJAP

Nr. 4

24 October 1983.

Derde Jaargang.

GEEN VROUWEN.

„De burgemeester moet in staat zijn, iemand bij zijn kraag te pakken.”

(Dr. Kuyper bij het Kamer-debat op 14 October over de benoembaarheid van vrouwen tot burgemeester).

5. Tabel 4

- a. Deze tabel geeft de uitslag van een enquête weer. Bij welke cijfers zie je opvallende verschillen tussen de antwoorden van mannen en die van vrouwen? Probeer te verklaren waarom deze cijfers verschillend zijn.
- b. Stel dat de enquêteur/trice bij jou was langs geweest. Wat had jij dan geantwoord bij deze vraag waarom er onder gemeenteraadsleden minder vrouwen zijn dan mannen?
- c. Wat zou er volgens jou moeten gebeuren om het aantal vrouwen in de politiek meer in overeenstemming te brengen met het aantal vrouwen in Nederland?

Tabel 4: Belangrijkste oorzaken voor het geringe aantal vrouwelijke gemeenteraadsleden, 1980 (in percentages). Enquête onder gemeenteraadsleden.

	mannen	vrouwen
Achterstand vrouwen in de maatschappij	14,6	8,3
Traditionele rollenpatronen	18,0	17,1
Gezin, echtgenoten als belemmering	9,6	21,8
Politieke socialisatie	13,0	15,4
Vooroordelen tegen vrouwen/dubbel waarmaken	2,7	4,8
Gebrek aan bewustwording/interesse	33,3	33,7
Gebrek aan deskundigheid/capaciteiten	11,4	12,1
Gebrek aan zelfvertrouwen	13,0	38,9
Gebrek aan ambitie	9,6	9,4

Vrouwen in de Tweede Kamer

Waar houden vrouwelijke Tweede Kamerleden zich mee bezig?

'Natuurlijk houden ze allemaal van hun werk. Je *moet* er ook wel van houden, wil je het volhouden met een 6 à 7-daagse werkweek met werkdagen van soms meer dan 12 uur.

Maar wilden al die vrouwen nu werkelijk zo graag werken op het terrein van de *Volksgesondheid* of *Milieuhygiëne*? Of bij CRM (nu WVC), bij Justitie, bij de commissie *Naturalisaties* of bij de commissie *Midden-en Kleinbedrijf*? Is er speciaal bij vrouwen een allesoverheersende belangstelling voor de *Nederlandse Antillen*? Ik noem nu maar een aantal van die gebieden waarin vrouwelijke Tweede Kamerleden *oververtegenwoordigd* zijn.

Ja, zij wilden, graag zelfs. En kregen ze niet precies wat zij wilden, dan hebben ze er toch iets heel moois van gemaakt.

Er zit ook wel een zekere logica in. Het vrouwelijk bevolkingsdeel kent nu eenmaal niet zoveel kolonels, economen en vakbondsbestuurders. Zodat het wel begrijpelijk is dat er bitter weinig vrouwen bezig zijn op het gebied van *Sociale Zaken*, *Economische Zaken* en *Financiën*, dwz op de belangrijkste gebieden. En ook nauwelijke te vinden zijn bij *Buitenlandse Zaken*, *Defensie* en *Ontwikkelingssamenwerking*.

(*De vrouwen in de Tweede Kamer. Bijlage Vrij Nederland, 18-4-1981, p 14*).

Virginie Korte-van Hemel (1981, Tweede Kamerlid voor CDA, van huis uit KVP).

'Je word als vrouw niet echt de zachte sector *ingeduwd*. Zo gaat dat niet. Maar zeg je dat je Sociale Zaken wilt (doen), of Economische Zaken, dan krijg je geen eerlijke kans . . . ' 'Je moet je als vrouw extra verantwoorden wanneer je belangstelling hebt voor Economische Zaken. En als man wanneer je bijvoorbeeld gezinszorg zou willen.' Virginie wilde en kreeg een plaats in de commissie van justitie. (Toen haar kinderen klein waren, was ze advocate, met een praktijk aan huis.) Als kamerlid werd ze ook plaatsvervangster, dus niet écht lid, van de commissie voor Defensie.

(*Vrouwen in de Tweede Kamer, p 14 en 18*)

Ineke Lambers-Hacquebard (in 1981 kamerlid voor D'66)

Haar werd gevraagd of een vrouw kritischer wordt bekeken dan een mannelijk kamerlid.

Ineke Lambers-Hacquebard voert het woord in de Tweede Kamer (Vrouwen in de Tweede Kamer, Bijlage Vrij Nederland, 18-4-1981, p 3)

'Als je een koele, harde redenering volgt, word je eerder dan een man ambitieus, agressief, pinnig gevonden. Maar tegelijk wordt er *niet* van je verwacht dat je voor het mooi meedoet. Je moet vrouwelijk zijn, maar vooral ook niet te vrouwelijk.' Je ziet het wanneer in de Kamer bij een bepaald onderwerp toevallig van de ene partij een vrouw, maar ook van de tegenpartij een vrouw het woord voert. 'Dan wordt al gauw gezegd: Gut, de meisjes hebben ruzie! 'Er wordt je op die manier een concurrentie van vrouwen onderling opgedrongen.' Bijvoorbeeld in het KLM-debat waarbij Neelie Smit-Kroes en ik tegenover elkaar stonden. 'Als ik daar toen op was ingegaan op de manier waarop dat zakelijk had gemoeten, waren wij afgeschilderd als kijvende wijven. Ik heb me toen terughoudender opgesteld dan ik

wilde.'

Ineke heeft geen kinderen. 'Je krijgt als kinderloze vrouw gauw een etiket. 'Je wilt het zeker niet voor je carrière,' of 'Je doet dit zeker bij gebrek aan beter.' Dat kwetst me. Ik wilde kinderen, maar ze kwamen niet. Het zijn wildvreemde mensen die dat bijvoorbeeld op een verkiezingsbijeenkomst even in de pauze tegen je zeggen.' Er zijn heel wat mannen 'die weken van huis zijn en nooit het verwijt te horen krijgen wat voor een belasting dat wel voor het gezin moet zijn.'

(*Vrouwen in de Tweede Kamer, p 26*)

Na haar kamerlidmaatschap is Ineke Lambers een poosje staatssecretaris voor Milieuzaken geweest. Zij is daarna niet in de Kamer teruggekeerd omdat haar man ernstig ziek werd.)

Virginie Korte-van Hemel
(*Vrouwen in de Tweede Kamer, Bijlage
Vrij Nederland, 18-4-1984, p 22*)

Dien Cornelissen (1981, Tweede Kamerlid voor het CDA, van huis uit KVP)

Zij kwam voor de eerste maal in de Kamer in 1971, als opvolgster van iemand die tussentijds de Kamer verlaten had. Bij de volgende verkiezingen moest zij voor de tweede maal plaatsmaken voor Leo de Bakker die immers kostwinner van een groot gezin was. Zij kwam in mei 1973 terug. 'Was Westertop toen geen staatssecretaris geworden, dan was ik nu nog geen kamerlid. Ik heb telkens genadebrood moeten eten.' (...)

Dien Cornelissen heeft nu aanzien binnen de Kamer, en is belangrijk binnen de CDA-fractie. Zij is lid van het Presidium van de Kamer, voorzitter van de vaste Kamercommissie van CRM (nu WVC), en ook lid van de commissie voor Justitie en de commissie voor Volksgezondheid. Zij wordt wel eens *de moeder van de fractie* genoemd. 'O, nee' zegt zij 'zo voel ik me helemaal niet' (...). 'Ik ben juist veel harder geworden. Dit is mijn aanpassing aan de mannenwereld.' (...). 'Je zult dat

moeten doen, wil je er niet onderdoor gaan.'

(*Vrouwen in de Tweede Kamer, p 27 en 28*)

Annelien Kappeyne van de Coppello (1981, Tweede Kamerlid voor de VVD, in 1984 staatssecretaris voor Emancipatiezaken)

Annelien nam zich rond haar 22e jaar voor kamerlid te worden. In 1961 werd ze lid van de VVD, in 1962 lid van de propagandacommissie van de VVD voor Leiden, in 1966 kwam ze in de Leidse gemeenteraad, tegelijk werd ze medewerkster van de VVD-fractie in de Tweede Kamer.

In 1971 werd ze op de verkiezingslijst voor de Tweede Kamer geplaatst, ze werd ook gekozen. Bij de vervroegde verkiezingen in mei 1973 werd ze teruggezet op de verkiezingslijst naar wat een onverkiesbare plaats leek.

Doordat de VVD toen onverwachts veel stemmen kreeg, kwam ze toch weer terug in de Kamer. In de jaren daarna viel ze op

doordat ze haar zaakjes uitstekend kende en zich niet de kaas van het brood liet eten.

Annelien: 'Er was voor mij ook een gekwetst zijn. Ik dacht (...) 'Ik zal jullie wel eens wat laten zien!'

Annelien gaf zich voor 100%, dit wordt trouwens altijd van een Kamerlid verwacht. Heeft ze tijd voor privé-zaken?

Annelien: 'Ik zal het sterker zeggen. Ik heb de keuze van het *niet hebben* van een gezin bewust gemaakt. Wil je politiek bedrijven, dan zal er op z'n minst een periode zijn waarop je alles moet aanpakken en nooit zeggen dat je *niet* beschikbaar bent.' (...)

Als de interviewer zegt dat mannen nooit de keus hoeven te maken óf een gezin óf een politieke carrière, is Annelien dat niet met haar eens. Maar veel later tijdens het interview, in een heel ander verband, zegt ze: 'De regels die hier ontworpen zijn, zijn mannenregels. Vrouwen mogen meedoen.'

6. Lees alle gesprekjes met de vrouwelijke kamerleden

Annelien Kappeyne van de Coppello zegt dat de 2e kamer een mannenwereld is.

Vind je dat ze gelijk heeft?

Blijkt zoets ook uit de andere gesprekjes?

ders zijn van de emancipatie van de vrouw. Een onderwerp, dat door Nederlandse kranten onder de aandacht van hun lezers is gebracht, door berichtgeving over de feministische beweging in de VS en in Engeland.

In Nederland wordt de 'vrouwenquaestie' pas in een emancipatorisch kader geplaatst, wanneer J.S. Mill's 'De slavernij van de vrouw' in 1870 in Nederland verschijnt. De beroepsmogelijkheden en het onderwijs staan dan niet langer centraal, maar het recht op gelijke ontplooiingsmogelijkheden, naast het huwelijk en het moederschap en een gelijke juridische positie voor de vrouw. En daar hoort ook het vrouwenkiesrecht bij. De socialisten houden zich eveneens bezig met de 'vrouwenquaestie', al benaderen zij die vanuit een heel andere hoek. Voor hen is die een onderdeel van de 'sociale quaestie'. Dit hangt samen met de positie van de vrouwen uit de arbeidersklasse, die nogal verschilt van die van de vrouwen uit de burgerij. De laatsten zijn door traditie en vooroordeel verhinderd te gaan werken en strijden daarom voor dezelfde rechten als de man. De arbeidersvrouwen zijn daarentegen gedwongen om het gezinsinkomen bij te spijkeren. Daarbij werken mannen en vrouwen onder zeer slechte arbeidsomstandigheden. De arbeidersklasse heeft dan ook meer belang bij verbetering van de positie van de arbeidersklasse als geheel. Dat wil niet zeggen dat er geen speciale aandacht voor de positie van de vrouw binnen de arbeidersklasse bestaat. Deze richt zich vooral op het probleem van de vrouwenarbeid buitenshuis en de gevolgen daarvan voor het gezin. Binnen de arbeidersklasse geeft dit aanleiding tot de eis van de arbeidsbescherming voor de vrouw en zelfs tot een eis van verbod van vrouwenarbeid.

Ook de eis van vrouwenkiesrecht neemt bij de socialisten een andere plaats in dan bij de burgerij. Aangezien de arbeidersklasse als geheel geen kiesrecht heeft, is vrouwenkiesrecht voor hen een deel van de strijd voor het algemeen kiesrecht. Alleen blijken de socialisten in de praktijk meestal voorrang te verlenen aan de strijd voor het algemeen mannenkiesrecht.

Er wordt geopperd dat ook vrouwen die twintig gulden of meer belasting betalen, zouden moeten kunnen stemmen. Op aandraden van het liberale kamerlid S. van Houten, probeert Alleta Jacobs zich in 1883 als kiezer te laten inschrijven, met de bedoeling de rechterlijke macht hierover een uitspraak te laten doen. De rechterlijke macht wijst haar verzoek om in het kiesregister te worden opgenomen van de hand. Het kiesrecht is alleen voor mannen, oordeelt de Hoge Raad, ook al staat het niet met zoveel woorden in de wet.

In deze tijd gaat de Bond de straat op om haar eis het algemeen kiesrecht in te voeren kracht bij te zetten. De economische malaise, waar het bedrijfsleven mee kampt, en de grote problemen die zich in de landbouw aftekenen, helpen de Bond om veel mensen te mobiliseren voor deze zaak. Op de derde dinsdag in september in 1885 komen 14.000 mensen naar Den Haag om er te demonstreren voor algemeen kiesrecht.

In het parlement wordt kiesrechtuitbreiding aan de orde gesteld door de zogenaamde Jong-Liberalen. Progressief als zij zijn pleiten zij voor een beschermende arbeidswetgeving, zoals een wettelijk verbod van kinderarbeid. Maar in de kamer praten zij tegen dovemansoren. De meerderheid van de volksvertegenwoordiging houdt vast aan het liberale principe dat de overheid zo min mogelijk moet ingrijpen in het maatschappelijk leven. De Jong-Liberalen zien in kiesrechtuitbreiding een mogelijkheid hun invloed in het parlement te vergroten.

In principe zijn de liberalen het erover eens dat iedereen in de verre toekomst kiesrecht moet krijgen. Maar de meeste liberalen willen dit voorlopig toekomstmuziek laten. Zij willen hun machtspositie nog niet prijsgeven. Maar op basis van welke criteria kunnen zij mensen dan van het kiesrecht uitsluiten, als niemand nog durft te beweren, dat alleen belastingbetalers in staat zijn te stemmen? Dit probleem omzeilen zij in parlementaire discussies door alleen te pleiten voor de mogelijkheid bepaalde mensen van het kiesrecht uit te sluiten. Zij halen het vrouwenkiesrecht aan om dit standpunt te verdedigen. Algemeen kiesrecht zou ook kiesrecht voor de vrouw betekenen, houden zij de voorstanders van algemeen kiesrecht in de kamer voor. En wie is er nu voor het verlenen van kiesrecht aan de vrouw? Het kamerlid Van Heldt, die als voorzitter van het ANWV een vooraanstaand lid van de kiesrechtbeweging is, heeft geen verweer tegen dit argument. Hij kan niet anders dan hen gelijk geven.

Tenslotte wordt in 1887 een grondwetswijziging aangenomen, waarin het kiesrecht wordt toegekend aan 'mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die door de kieswet te bepalen kentekenen van geschiktheid en maatschappelijken welstand bezitten'. Wakkergeschud door Alleta Jacob's poging om als kiezer te worden geregistreerd, heeft het parlement het woordje 'mannelijk' toegevoegd aan 'ingezetenen'. In ieder geval worden vrouwen uitdrukkelijk van het kiesrecht uitgesloten! Welke 'kentekenen' mannen moeten bezitten om te mogen stemmen, zal in een

gewone wet worden vastgelegd, zodat veranderingen kunnen worden aangebracht, zonder dat daar een grondwetswijziging voor nodig is. Totdat deze wet wordt aangenomen, blijft alles bij het oude, zij het dat de census wat verlaagd wordt. Met de toekomstige kieswet kan het parlement nog veel kanten op. In ieder geval wordt het de liberalen mogelijk gemaakt een beslissing over wie wel en wie niet mag stemmen voorlopig uit te stellen.

Zelfs voor dit voorstel hebben de progressieve kamerleden de steun nodig van de protestantse en katholieke kamerleden. Omdat Schaepman te kennen geeft dat hij alleen met dit voorstel zal instemmen, wanneer de liberalen op hun beurt geen bezwaar meer maken tegen het verlenen van subsidie aan protestantse en katholieke scholen, brengt hij hen in een lastig parket. Toch stemmen de progressieve liberalen toe, ook al zijn zij principiële voorstanders van openbare scholen voor alle gezindten. Zij stellen kiesrechtuitbreiding boven de schoolstrijd. De confessionelen maken daarentegen het kiesrecht van ondergeschikt belang. Omdat het grootste deel van hun achterban nog geen stemrecht heeft, zijn zij voor een bescheiden uitbreiding van het kiesrecht. Toch stellen zij een voorwaarde, voordat zij hun steun geven aan het voorstel van de Jong-Liberalen om tot kiesrechtuitbreiding te komen. Zij buiten de zwakke positie van de laatsten in het liberale kamp uit om in de schoolstrijd hun zin te krijgen.

Tegelijkertijd met de aanvaarding van de grondwetswijziging neemt het parlement een artikel aan, waarin het voor het kiesrecht te betalen bedrag aan belasting verlaagd wordt. In drie ingewikkelde subartikelen wordt het kiesrecht verleend aan mannen die minstens tien gulden per jaar grondbelasting betalen of die belasting betalen over de huurwaarde van hun (huur)huis, mits zij niet in aanmerking komen voor vermindering van die belasting volgens de belastingwetgeving. Daardoor komen alsvast 300.000 in plaats van 100.000 mannen in aanmerking voor het kiesrecht. De confessionelen winnen de volgende verkiezingen en vormen in 1889 hun eerste kabinet.

Nu de kiesrechtuitbreiding door de grondwetswijziging voor mannen gemakkelijker te realiseren lijkt, komt er nieuw leven in de kiesrechtbeweging. De SDB neemt binnen de Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht het voortouw en organiseert een paar grote demonstraties. De Bond streeft nu naar de grootst mogelijke uitbreiding van het kiesrecht die de nieuwe grondwet toestaat. De vrouwen die in de kiesrechtbeweging actief zijn, dringen

erop aan dat de Bond ook voor het vrouwenkiesrecht actie blijft voeren, ondanks de beslissing van het parlement. De vrouwen vinden weinig gehoor bij de Bond. Ook al rekent de beweging onder algemeen kiesrecht ook kiesrecht voor vrouwen, zij richt zich in de praktijk op het verwerven van kiesrecht voor alle mannen.

Ondertussen moeten de progressieve liberalen wachten met het indienen van een volwassen kieswet die als aanvulling op de grondwet noodzakelijk is, totdat zij weer in de regering zitten. Hun leider, Tak van Poortvliet, komt in 1894 met het voorstel alle mannen die kunnen lezen en schrijven en zelf de kost kunnen verdienen, het kiesrecht te geven. Dat gaat het parlement te ver, want dan zouden de meeste mannen het kiesrecht krijgen. In antwoord daarop maakt Tak's kabinet zijn voorstel tot inzet van verkiezingen. Een hevige verkiezingsstrijd volgt, waarbij de progressieve liberalen, een deel van de ARP onder leiding van Kuiper en een kleine groep katholieken rondom Schaepman dezelfde kandidaten in de verschillende kiesdistricten steunen. Vanwege dit stembusaccord winnen zij weliswaar de verkiezingen, maar behalen zij geen kamermeerderheid. Tak's kieswet is daarmee van de baan.

Een nieuw kabinet van liberale signatuur komt met een gematigder voorstel, dat in 1896 door de kamer wordt aanvaard. Voortaan kunnen naast de belastingbetalers ook mannen met vakdiploma's, een eigen huis, een betere huurwoning, minstens vijftig gulden spaargeld, een vast pensioen of een vaste baan zich als kiezer laten registreren. Er zijn bijna 300.000 mannen die dat ook laten doen. Waarschijnlijk komen er meer mensen voor in aanmerking, maar dringt dat niet tot hen door, vanwege de verwarring en onduidelijkheid, die het resultaat zijn van de vele regels in de nieuwe wet.

De beroering rond Tak's voorstel heeft meer teweeg gebracht aan alleen de verwerping van dit voorstel. De mate waarin het kiesrecht moet worden uitgebreid is in de meeste politieke groeperingen een punt van discussie. Tak's wetsvoorstel brengt de onderlinge verdeeldheid aan het licht en leidt in verschillende partijen tot scheuringen.

Het behoudende deel van de ARP kan zich niet verenigen met Kuipers steun aan het wetsvoorstel en de 'heren met de dubbele namen' verlaten de partij. In 1903 richten zij een nieuwe partij, de Christelijk Historische Unie, op.

Ook bij de liberalen scheidt de rechtervleugel zich af. De Oud-Liberalen verlaten de Liberale Unie, een in 1885 opgericht verbond van liberale kiesverenigingen.

Schaepmans pogingen een katholieke partij op te richten zijn niet langer tevergeefs. Veel katholieke kiesverenigingen aanvaardden in 1896 zijn voorstel voor een partijprogramma.

De arbeidersbeweging vraagt zich af hoe groot het belang van het parlementaire stelsel is en in samenhang daarmee het belang van verwerving van het algemeen kiesrecht. De SDB besluit zich af te keren van de parlementaire weg naar een socialistische samenleving. Voorstanders van het parlementaire systeem richten in 1894 de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij op.

Terwijl de arbeiders teleurgesteld zijn in de resultaten van de kiesrechtbeweging, zijn de vrouwen teleurgesteld in de beweging zelf. De Bond laat het vrouwenkiesrecht voor wat het is. Wanneer zij de leiders van de Bond ter verantwoording roepen, verklaart Frank van der Goe: 'De vrouwen zijn ons een geschikt propagandamiddel geweest'. Voor de rest moeten zij hun eigen boontjes maar doppen.

Dat alles leidt ertoe, dat vrouwen in 1894 de Vereniging voor Vrouwen Kiesrecht gaan oprichten. Het initiatief gaat uit van de Vrije Vrouwen Vereniging, die al in 1889 door vrouwen uit de kring rond de Sociaal-Democratische Bond, onder wie Wilhelmina Drucker, is opgericht. Ondanks het feit, dat het vrouwenkiesrecht verder weg is dan ooit tevoren en van de kiesrechtbeweging voor de realisering ervan weinig te verwachten valt, verloopt de oprichting moeizaam. Vrouwen laten zich niet gemakkelijk overhalen om toe te treden tot het bestuur van de nieuwe vereniging. Wat niet zo verwonderlijk is: het vereist moed om zich met zulke 'onvrouwelijke' bezigheden in te laten.

Er wordt besloten zich voorlopig toe te leggen op de uitbreiding van het ledental door het houden van lezingen over vrouwenkiesrecht en het uitgeven en verspreiden van propagandistische geschriften. Het lidmaatschap van de Vereniging staat open voor iedereen. Ook arbeidsters en arbeiders worden als lid geworven, hoewel de hoge contributie, één gulden per jaar minimaal, een grote handicap moet zijn geweest. Veel leden uit de lagere klassen heeft de Vereniging dan ook nooit gehad. Overigens mogen alleen de vrouwelijke leden in de besturen zitting nemen. Dit is vanaf het begin een omstrede bepaling. Toch blijft hij gehandhaafd, omdat de Vereniging het belangrijk vindt dat vrouwen zelf voor hun rechten opkomen. Het verenigingswerk kan bovendien een goede leerschool zijn voor vrouwen. In de eerste jaren van haar bestaan heeft de Vereniging weinig succes. Rond de eeuwwisseling komt daar verandering in. Be-

halve dat het aantal medestanders van de Vereniging groter wordt, draagt een verandering in de strategie daartoe bij. Men gaat nu heel duidelijk de verwerving van het vrouwenkiesrecht centraal stellen. Iedereen, die zich bij de vrouwenemancipatie betrokken voelt, wil men op dit punt verenigen. Men verwacht dat vrouwenkiesrecht de vrouwen, middels de wetgeving, invloed zal geven op de inrichting van de samenleving. En dat moet dan vanzelf leiden tot een verbetering van haar maatschappelijke positie. Deze visie wordt door veel Vereenigingsleden gedeeld. Zij kiezen Alleta Jacobs, die een voorstandster van de nieuwe strategie is, in 1902 tot voorzitter van de Vereniging.

In de SDAP speelt de discussie rond het vrouwenkiesrecht een belangrijke rol. Dit met name onder druk van de eveneens in 1894 opgerichte Vereniging voor Vrouwenkiesrecht. Uit angst voor de aantrekkingskracht van de Vereniging op de vrouwen uit de arbeidersklasse is de SDAP gedwongen haar standpunt ten aanzien van het vrouwenkiesrecht te bepalen. Dit leidt echter niet tot de eis van vrouwenkiesrecht, maar tot de stelling dat arbeidsters naast hun mannen moeten staan in hun strijd voor algemeen mannenkiesrecht.

Van een overkoepelende organisatie in de kiesrechtbeweging is in deze tijd geen sprake meer. De Bond voor Algemeen Kies- en Stemrecht is in elkaar gezakt, toen de SDB haar verliet. Daarom neemt de SDAP in 1899 het initiatief tot de oprichting van het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht. Ook de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht treedt tot het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht toe.

Het Comité voert vanaf 1903 een groot aantal acties om op het liberale kabinet De Meester druk uit te oefenen, met als doel in de door haar voorgenomen grondwetswijzigingen ook het algemeen kiesrecht op te nemen. De Meester durft niet verder te gaan dan het verwijderen van het kiesrechtartikel uit de grondwet, zodat een gewone wet het kiesrecht kan regelen. Voor het Nederlandsch Comité voor Algemeen Kiesrecht is dat onaanvaardbaar. Als het kiesrecht alleen in een gewone wet wordt geregeld, kan een eventueel behoudend kabinet het censuskiesrecht zo weer invoeren. Het voorstel verdwijnt in de prullenmand, wanneer het kabinet valt over de defensiebegroting.

Nu voor de kiesrechtbeweging een concreet doel weggevallen is, bezint zij zich op haar beleid. De Vereniging voor Vrouwenkiesrecht besluit zich uit het Comité terug te trekken vanwege de wrijvingen

met de SDAP. De Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht is tot de beweging toegetreden onder het voorbehoud, dat zij ook beperkt vrouwenkiesrecht willen realiseren als dat eerder tot de mogelijkheden behoort dan algemeen kiesrecht. Dit verschil in strategie tussen de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht en de SDAP is een voortdurende bron van ergernis.

Binnen de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht zijn niet alle leden gelukkig met een koers die zich alleen op de verwerving van het vrouwenkiesrecht richt. Ze vinden dat andere onderwerpen, zoals het onderwijs, ook aan bod moeten komen. Dit zou de belangenbehartiging ten goede komen, maar ook de algemene politieke ontwikkeling van de leden. Er is nog een ander wrijvingspunt: wil de Vereeniging het algemeen vrouwenkiesrecht realiseren of slechts aan beperkt vrouwenkiesrecht? Het standpunt van de VvVk is altijd vrouwenkiesrecht op basis van gelijkheid met de man. Nu de invoering van het algemeen kiesrecht dichterbij lijkt te komen, neemt de tegenstand tegen algemeen vrouwenkiesrecht in de Vereeniging toe. Biscussie hierover wordt door het bestuur tegengehouden uit angst voor tweedracht binnen de Vereeniging. Het merendeel van de leden schaart zich achter deze beslissing van het bestuur.

Deze kwesties zijn voor enkele vrouwen aanleiding om in 1907 de Vereeniging te verlaten en de Nederlandse Bond voor Vrouwenkiesrecht op te richten. De Bond stelt zich gematigder op in haar streven het vrouwenkiesrecht te verwerven. Ze werkt vooral aan de uitbreiding van het aantal leden en aan hun politieke vorming. De wervingskracht van de Bond is veel minder geweest dan die van de Vereeniging. Hun leden zijn ook voornamelijk afkomstig uit de hogere standen. In tegenstelling tot de Vereeniging mogen mannen hier wel zitting nemen in de besturen.

De Bond heeft veel aandacht besteed aan de vermeende verschillen met de Vereeniging. De Vereeniging zou 'ultra-feministisch' zijn. Zij zou man en vrouw als gelijk zien, wat volgens de Bond geen recht doet aan het 'gemoed der vrouw'. De Bond ziet zich daarentegen als 'ethisch-feministisch'. Zij gaat uit van de eigen kwaliteiten van de vrouw. Vrouwen verdienen een grotere invloed op het maatschappelijke leven, is hun stelling, zodat zij middels hun specifieke eigenschappen de samenleving ethisch kunnen verhogen. De Vereeniging heeft dit balletje nooit teruggespeeld.

Achteraf bezien, verschillen de Vereeniging en de Bond veel minder dan de Bond wil doen geloven. De verschillen liggen vooral op het terrein van de presentatie en

niet zozeer op het inhoudelijke vlak. Zo durfde de Vereeniging veel feller en hardere taal te gebruiken dan de Bond. Daarentegen vinden beide verenigingen, dat aan vrouwen het kiesrecht gegeven moet worden, zodat zij met hun speciale vrouwelijke hoedanigheid kunnen werken aan de verbetering van de samenleving.

De vrouwen in de SDAP morren tegen het standpunt van hun partij, die het algemeen mannenkiesrecht vooropstelt. De argumentatie van de SDAP om voorrang aan het algemeen mannenkiesrecht te verlenen is dat de vrouwen in de partij nog niet rijp zijn voor vrouwenkiesrecht. Daarnaast is men bang, dat algemeen vrouwenkiesrecht het conservatisme zal versterken, omdat vrouwen conservatiever zouden stemmen dan mannen. Aan de andere kant kunnen de SDAP-vrouwen zich ook niet verenigen met het beleid van de VvVk. Zij verlaten de Vereeniging ook, omdat die bij verkiezingen kandidaten wil steunen die vóór vrouwenkiesrecht zijn, ook al zijn zij tégen algemeen verkiezingsrecht.

Het duurt nog tot 1909 voor de SDAP deze argumenten laat varen en de eis van algemeen vrouwenkiesrecht expliciet erkent. Dat gebeurt onder druk van de dan inmiddels opgerichte organisatie van SDAP-vrouwen. De bekende Duitse socialistische feministe Clara Zetkin opent hen de ogen voor de onredelijkheid van de achterstelling van de verwerving van het vrouwenkiesrecht ten behoeve van de verwezenlijking van het algemeen kiesrecht voor mannen. 'Onze tegenstanders laten zich niet overtuigen door bescheidenheid onderzijds', houdt zij hen voor. Verder is voor de SDAP-vrouwen het Congres van de Internationale van 1907 in Stuttgart een grote steun geweest. De daar door de socialistische partijen aangenomen resolutie komt erop neer dat algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen aan elkaar gekoppeld dient te worden. Dan lijkt de SDAP, de stuwende kracht in de beweging voor algemeen kiesrecht, zich meer dan voorheen voor het vrouwenkiesrecht te willen inzetten.

In het eerste decennium van deze eeuw krijgt de vrouwenkiesrechtbeweging steeds meer medestanders: de Vereeniging en de Bond zien hun ledental toenemen en er wordt zelfs een Mannenbond voor vrouwenkiesrecht opgericht.

Ook de liberalen voelen zich genooddaakt het vrouwenkiesrecht te steunen. De Jong-Liberalen, die zich in 1901 in een eigen partij, de Vrijzinnig Democratische Bond, verenigd hebben, verklaren zich voorstander van algemeen vrouwenkiesrecht. De meer gematigde Liberale Unie wil onge-

huwde vrouwen ouder dan 25 jaar het kiesrecht geven.

Zelfs in de ARP pleit een kleine groep, onder wie Kuiper, voor het verlenen van kiesrecht aan vrouwelijke gezinshoofden en aan ongehuwde vrouwen. Maar de Anti-Revolutionairen blijven in meerderheid op het oude standpunt van het huismannenkiesrecht staan. De algemene verwachting is dan ook dat de realisering van het vrouwenkiesrecht niet ver meer kan zijn.

Bij kamerverkiezingen in 1913 verkrijgen de socialisten en de liberalen de meerderheid. Cort van der Linden, de nieuwe premier, belooft snel met voorstellen te komen die het algemeen kiesrecht moeten realiseren en de beletselen voor vrouwenkiesrecht uit de grondwet moeten wegnemen. Door het uitbreken van de eerste wereldoorlog moet hij zijn plannen uitstellen. Maar een jaar later hervat de regering zijn gewone werkzaamheden. In de verwachting dat het voorgestelde algemene kiesrecht wel zal worden aangenomen, spreekt de Vereeniging zich nu uit voor algemeen vrouwenkiesrecht.

In 1917 begint de kamer haar beraadslagingen over de voorgestelde grondwetswijzigingen: algemeen mannenkiesrecht, passief vrouwenkiesrecht en het wegnemen van de beletselen voor actief vrouwenkiesrecht. Door grote acties proberen de vrouwenkiesrechtverenigingen te verhinderen, dat het verlenen van actief vrouwenkiesrecht nog langer wordt uitgesteld. De SDAP'er VanLeeuwen verdedigt hun standpunt in de kamer, maar mede door het falen van zijn partijgenoot Troelstra tijdens de parlementaire debatten, krijgen vrouwen hun kiesrecht niet. Ze kunnen alleen worden gekozen. De Bond zegt voorlopig tevreden te zijn, maar de Vereeniging en de SDAP-vrouwen zijn zeer teleurgesteld. Met name de SDAP-vrouwen wijzen, bij monde van Heleen Ankersmit, op het masculinisme in de partij, die de belangen van de vrouwen niet voldoende hand behartigt. Dat zij het gelijk aan haar kant heeft, blijkt wel uit het feit dat de SDAP zich hierna niet meer voor het vrouwenkiesrecht ingezet heeft.

In 1919 krijgen de vrouwen toch nog onverwacht hun kiesrecht. De revolutiepoging van Troelstra doet de wetgevers opschrikken en haastig allerlei hervormingsmaatregelen invoeren, waaronder het actief vrouwenkiesrecht.

De vrouwen zelf, die zoveel jaren zo hard voor de verwezenlijking van hun kiesrecht hebben gewerkt, vinden het een teleurstellende afloop. Zij hadden verwacht dat het kiesrecht aan hen zou worden gegeven uit de overtuiging dat het hen toekwam. Nu blijkt duidelijk dat men hen het kiesrecht

slechts verleent onder druk van de politieke beroeringen.

De mislukte revolutie heeft voor de SDAP geen dramatische gevolgen. Het algemeen kiesrecht bezorgt haar een flink aantal zetels in het parlement. De confessionelen worden de grote winnaars van de invoering van het algemeen kiesrecht: zij verwerven de politieke macht in Nederland voor de komende decennia. Aan het liberale tijdperk is definitief een eind gekomen.

Na 1919 zakt de vrouwenbeweging ineen. Hiervoor zijn een aantal oorzaken aan te geven. In de vrouwenbeweging leeft een overspannen verwachting ten aanzien van de verwerving van het vrouwenkiesrecht. Dat lijkt ons, zoveel jaren later en zoveel ervaringen rijker, naïef, maar dat was het niet in de ogen van hun tijdgenoten. Iedereen die in deze tijd ijverde voor een verbetering van de positie van maatschappelijk achtergestelden, deelde dergelijke opvattingen. Ook de arbeidersbeweging dacht veel te kunnen bereiken met de verwerving van het algemeen kiesrecht.

Omdat men alle energie concentreerde op de verwerving van het vrouwenkiesrecht dacht men niet na over wat daarna moest gebeuren. Daarnaast hield de meesten binnen de politieke partijen én binnen de vrouwenbeweging vast aan de traditionele opvattingen over de vrouw. Het moederschap bleef haar belangrijkste rol, ontplooiing in beroep en maatschappij was secundair. Dat het juist de traditionele rol van de vrouw is die haar gevangen houdt en haar in haar ontplooiing belemmert, werd door het merendeel niet gezien. Met het bereiken van het vrouwenkiesrecht is de zogeheten 'Vrouwenquaestie' voor de partijen afgedaan.

Ook nu nog weerhoudt deze rol vrouwen er juist van zich met politiek in te laten en zo de verwerving van het vrouwenkiesrecht optimaal te benutten. Behalve als kiezer, spelen zij een veel geringe rol in het politieke bedrijf dan mannen. Recent politologisch onderzoek heeft aangetoond dat de inbreng van vrouwen in de politiek besluitvorming de laatste jaren pas is toegenomen. Nu zij hun achterstand in het opleidingsniveau inlopen en zij meer dan vroeger geïnteresseerd zijn in betaald werk, neemt hun politieke belangstelling toe. Desondanks vormen vrouwen nog een minderheid in de politiek. Getalsmatig bekleden zij minder politieke functies dan mannen en staan zij vaker op de lagere sporten van de politieke ladder. In de top van de politieke hiërarchie zijn het doorgaans mannen, die de functies bekleden. Vrouwenzaken worden door de mannelijke politici over het algemeen ook niet zo belangrijk gevonden. Ook daaruit spreekt

hun ondergeschikte positie in het politieke bedrijf. De geschiedenis laat zien hoe moeizaam de strijd om het vrouwenkiesrecht te verkrijgen geweest is. Het blijkt nóg moeilijker de vruchten daarvan ten volle te plukken.

(Aan dit artikel ligt een eerder verschenen artikel over de vrouwenkiesrechtbewegingen grondslag, namelijk: 'Zestig jaar vrouwenkiesrecht. De halve eeuw ervoor waarin het werd bevochten'. Het werd door Wiepie Lont en Marja van Tilburg gepubliceerd in *Opzij*, juni 1979.)

Literatuurlijst

1. Algemene historische literatuur

Algemene Geschiedenis der Nederlanden; deel 12-14. Bussum/Naarden, 1977-1979

Boogman, J.C. en Tamse, C.A., *Emancipatie in Nederland. De ontvoogding van burgerij en confessionelen in de 19de eeuw*. Den Haag, 1978.

Bornewasser, J.A., *De Confessionelen. Ontstaan en ontwikkeling van hun politieke partijen*. Utrecht, 1968.

Kossmann, E.H., *De Lage landen, 1780-1940*. Amsterdam/Brussel, 1976.

Lipschits, I., *De protestant-christelijke stroming tot 1940*. Deventer, 1977.

Oud, P.J. en Bosmans, J., *Honderd jaar. Een eeuw staatkundige vormgeving in Nederland. 1840-1940*. Assen, 1979.

Taal, G., *Liberale en Radicalen in Nederland, 1872-1901*. Den Haag, 1980.

Tijn, Th. v., 'De wording der politieke partijorganisaties in Nederland.' in: *Vaderlands verleden in veelvoud*, p. 590-602. Den Haag, 1975.

Tijn, Th. v., 'Schoolstrijd en partijvorming in Nederland.' in: *Cahiers voor geschiedenis*, IV Amsterdam, 1971.

2. De beweging voor algemeen kiesrecht

Jong, J.J. de, *Politieke organisatie in West-Europa na 1800*. Den Haag, 1951.

Meer, T. v.d.; Schuppen, S.; Veen, S., *De SDAP en de Kiesrechtstrijd. De ontwikkeling van de Nederlandse sociaal-democratie. 1894-1913*. Amsterdam, 1981.

Vries, Joh. de, 'Het censuskiesrecht en de welvaart in Nederland, 1850-1917.' in: *Economisch en sociaal-historisch jaarboek*, XXXIV (1971) 178-232. Den Haag, 1971.

3. De beweging voor vrouwenkiesrecht

Couvee, D.H. en Boswijk, A.H., *Vrouwen vooruit. De weg naar gelijke rechten*. Den Haag, 1962.

Jacobs, A., *Herinneringen*. Amsterdam, 1924.

Meer, T. v.d., 'Kiesrecht zonder onderscheid van sexe. De SDAP en de strijd voor vrouwenkiesrecht 1899-1908.' in: *Tweede jaarboek voor vrouwenkiesrecht*, (1981) 146-166. Nijmegen, 1981.

Posthumus-van der Goot, W.H. e.a., *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*. Nijmegen, 1977.

Werkgroep Vrouwengeschiedenis Groningen, *Vrouwen, kiesrecht en arbeid. Nederland 1889-1919*. O.W.P 4, uitgave van Stichting ter bevordering van de Studie der geschiedenis in Nederland (SSGN). Groningen/Leeuwarden, 1977.

Wibaut-Berdenis van Berlekom, M., *Iets over het ontstaan en ontwikkeling van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs*. Amsterdam, 1976.

4. Vrouwen in de politiek

Bandt, M.L. den, *De rol van de vrouw in de Nederlandse politiek*. I.D.C. (IX). Den Haag, 1972.

De Sociale Atlas van de vrouw. Utrecht, 1983.

Leijenaar, M.H. en Niemöller, B., *De helft als minderheid. Verslag van een onderzoek naar vrouwen in politieke functies*. 2 dln. Den Haag z.j.

Leijenaar, M.H. en Saharso, S., *Vrouwen en politieke macht. Emancipatieonderzoek in Nederland*. Den Haag, 1983.

Kroniek

Werklozen-/vrijwilligersproject zoekt lesmogelijkheden

Wij zijn een aantal pas-afgestudeerde werkloze geschiedenisleraren uit Utrecht die zich niet bij hun werkloosheid willen neerleggen; integendeel, door bezig te blijven met het onderwijs, dat wil zeggen het opstellen van lessen(series) en het verzamelen van nieuw lesmateriaal hopen wij zelf meer ervaring te krijgen en wellicht ook het geschiedenisonderwijs in zijn algemeenheid van dienst te zijn.

Wij maken lessen(series) over onderwerpen, met materiaal of met een werkvorm, waar leraren normaal niet aan toe komen; b.v. lessen met archiefmateriaal, lokale/regionale geschiedenis, 'oral-history'-projecten.

Wij zijn nu op zoek naar mogelijkheden om deze lessen(series) een aantal malen uit te proberen. Docenten of secties geschiedenis in Utrecht en wijde omstreken die het leuk vinden een dergelijke lessen-serie in zijn/haar klas(-sen) gepresenteerd te krijgen, kunnen voor verdere informatie contact opnemen met Joost Latiers, coördinator vrijwilligerswerk bij de afd. Geschiedenis van het PDI in Utrecht, Heidelberglaan 2, tel. 030-532466.

Van wetenschap tot lespakket

Op deze (en volgende) bladzijde ziet u enkele pagina's (verkleind) van het leerlingenmateriaal dat gemaakt is in verband met de Dionysius-tentoonstelling in het Allard Pierson Museum in Amsterdam (t/m juli). De aard van deze tentoonstelling is al beschreven in Kleio maart 1984, rubriek Kroniek.

Het lessenpakket is bestemd voor twee niveaus van het voortgezet onderwijs (klas 1-3 en 4-6). Omdat alle illustraties zwart-wit tekeningen zijn, kunt u het zelf duidelijk reproduceren. Het materiaal is op A4-formaat en bestaat totaal uit 26 pagina's. Het pakket omvat vier lessen:

1. introductieles op school
2. verdieplingsles op school
3. bezoek aan de tentoonstelling.

Het materiaal biedt verschillende mogelijkheden voor differentiatie binnen klasverband.

De tentoonstelling DRANK DRAMA DOOD DIONYSIUS is aan verschillende aspecten van deze wijngod en zijn eredienst gewijd. Aan de hand van originele antieke voorwerpen zal men een indruk krijgen van: de cultus en de mythen rondom de god en zijn gevolg van satyrs en maenaden; de rol van Dionysius in het antieke theater; de rol van deze god bij dood en verlossing. Verder wordt wijnbouw, een belangrijke economische factor in de oudheid, toegelicht.

Catalogus (f 8,—) en Educatief materiaal (f 1,50) kunt u schriftelijk of telefonisch bij het museum bestellen.

Speciale VGN-middag

Op zaterdag 9 juni is er van 13.00 tot 15.00 uur een speciale middag voor VGN-leden in het museum.

Na de diapresentatie zal er gelegenheid zijn de tentoonstelling te bezoeken in aanwezigheid van Prof. Dr. J.M. Hemelrijk, hoogleraar aan het Archeologisch Instituut en begeleider van de tentoonstelling, en ook van Tom van der Geugten, collega geschiedenis en samensteller van het educatief materiaal.

Voor deze museummiddag kunt u zich schriftelijk of telefonisch aanmelden bij het museum (s.v.p. met vermelding 'VGN-middag').

Allard Pierson Museum, Oude Turfmarkt 127, 1012 GC Amsterdam, 020-5252553.

Drank Drama Dood Dionysus

INTRODUKTIE TEKST NIVEAU 1

DRANK DRAMA DOOD: DIONYSIUS

Ben je wel eens bezeten ergens van? Zo buiten jezelf van opwindend ergens van, dat je je niet meer kunt beheersen? Misschien komt het door muziek, drank of verliefdheid. Zo iets komt dan helemaal over je heen. Je hebt een niet te beheersen lust om je uit te leven, om je eens helemaal te laten gaan, je hoofd te verliezen, in extase (=verrukt, opgetogen gevoel) te raken. Wat een feest! Wat een orgie (= drinkgelag, luidruchtig feest)!

Eeuwen geleden konden de Romeinen er ook wat van. In het jaar 48 na Chr. hield Messalina, de vrouw van keizer Claudius, een orgie ter ere van de god Dionysus. De schrijver Tacitus vertelt het ons:

"Intussen had Messalina zich aan ongekende uitpattingen overgegeven. Het was herfst en ze liet in haar park een wijnoogst naspelen. De wijnpersen waren in werking en vaten met wijn stroomden over terwijl een bende, in dierenhuiden gehulde vrouwen er als extatische maenaden (=razende vrouwen) omheen sprong. Messalina zelf had haar haar losgemaakt en zwaaide met een thyrsus (stengel met boa klimopbladeren aan het uiteinde).

Naast haar stond Silius met een krans van klimopbladeren en met toneelschoenen aan zijn voeten. Hij rolde met zijn hoofd terwijl het schandalige koor om hem heen stond te schreeuwen."

Wat was dat voor god, die Dionysus (of Bacchus zoals de Romeinen hem noemden), dat men hem op zo'n manier vereerde?

Bestond die Dionysuscultus (=verering) inderdaad uit dit soort riten (=godsdiensstige plechtigheden), waarbij drank, muziek, dans en sex een hoofdrol speelden?

Als we de schrijver Livius mogen geloven, was dat inderdaad zo. Hij vertelt ons:

VERVOLG BASISTEKST NIVEAU 2

MAENADEN EN SATYRS

Zij zijn de trouwe volgelingen van Dionysus.

Maenaden (ook wel thyaden of bacchanten genoemd) zien we meestal voorgesteld als extatische dansende vrouwen. Volgens de mythen zwerven ze in wilde razernij door de bergen, waar ze jonge herten en bokken levend uiteen scheuren en het vlees rauw verslinden. Op afbeeldingen zijn ze herkenbaar aan hun attributen: de nebris (=huid van een ree) over de normale kleding, een klimopkrans in het haar en de thyrsusstaf in de hand. Tijdens het dansen zwagen ze zichzelf op met castagnetten, tamboerijnen of bekkens.

Satyrs zijn demonen (=boze geesten) van de wilde natuur. Ze belichamen de mysterieuze krachten van de natuur met hun merkwaardige halfdierlijke gestalte.

Ze hebben paarde-oren, een paardestaart, een rare dopneus en een ruige baard. Het zijn lompe, onbehouden wezens die niets liever doen dan drinken, dansen en achter de maenaden aanzitten. Niet alleen hun uiterlijk, ook hun karakter was dierlijk en dankzij hun obscene gedrag en wilde uitpattingen waren ze zeer populair bij de Atheense vazenschilders.

Een geliefde bezigheid van satyrs is het plukken van druiven en het maken van wijn. De wijn is immers de bron van hun onuitputtelijke energie. Ze dansen veel en maken graag muziek met kleppers en de dubbelfluit. Meestal worden ze naakt afgebeeld.

In Athene waren de satyrspelen erg populair. Dat waren komische, boertige toneelstukken, waarin toneelspelers als satyrs vermomd (met maskers met paarde-oren en een klein broekje met omhooggerichte fallus en neerhangende paardestaart) het koor vormden.

maenade

maenade en satyr

DIDACTIEKCONFERENTIE 1984 LEIDERDORP 2-3 november.

"Gedifferentieerd werken
in de geschiedenisles"

Deelnemerskosten fl 100,=. Reiskosten 2e klasse v.v. worden vergoed.
Inschrijving geschiedt door het zenden van een briefkaart aan:

Lerarenopleiding Zuid West Nederland
sectie geschiedenis t.a.v. de heer A.L. Verhoog
Postbus 2967
2601 CZ Delft

Een acceptgiro wordt u dan toegezonden.

BUNDEL

Dr. H. Klompmaker: Historicus in het spanningsveld van theorie en praktijk

In de loop van dit jaar zal een geschiedenisbundel verschijnen met artikelen op sociaal-economisch, historiografisch en didactisch terrein, geschreven door vrienden, collega's en leerlingen van dr. H. Klompmaker, tot voor kort studie-leider bij de Stichting Nutsseminarium aan de Universiteit van Amsterdam en per 1 januari 1985 veertig jaar cursus-leider van de opleiding Geschiedenis M.O. aan de Leidse Onderwijsinstellingen te Leiderdorp.

U kunt intekenen op deze feestbundel door overschrijving van f 40,— op girorekening 65600 t.n.v. LOI/Comité Klompmaker, Leiderdorp.

De volgende bijdragen zijn in de bundel opgenomen:

- Drs. J. Meilof Ypen,
Prof.Dr. Th. v. Tijn,
Drs. J.A. v.d. Maas,
Dr. F.J.A.M. Meijer,
Prof.Dr. H. v. Dijk,
Drs. C.A. Admiraal,
- De historicus Dr. H. Klompmaker
Verkenningen inzake ideologie in
de arbeidersbeweging.
Het besluitvormingsproces ten
aanzien van Alva's fiscale plannen.
Ordehandhaving in Rome tijdens
de Republiek.
Retrospectieven
bevolkingsprognoses.
Het beeld van Abraham Kuyper in
de geschiedschrijving.

- Dr. J. v.d. Zande,
Prof.Dr. P.B.M. Blaas,
Dr. J.F.E. Biäsing,
Dr. J.G. Toebes,
- David Hume, de afvallige
historicus.
Historicus tussen wetenschap en
journalistiek: G.W. Kernkamp.
Inzicht zonder uitzicht?
Naar een historische
maatschappijleer:
Leerplanontwikkeling in de
praktijk.
Bibliografie Dr. H. Klompmaker
Index
Lijst van intekenaren

Kleio Didactica

Prijzen leerlingen-materiaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.;
meer dan 10 ex. f 3,50 per ex. inclusief
verzendkosten.

Kleio Didactica no. 1 (land zonder leer-
plicht) en no. 2 (van Sodom tot Rhynau-
wen) zijn nog tegen oude prijzen beschik-
baar, te weten:

1 t/m 4 ex. f 5,— per ex.; 5 t/m 10 ex.
f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,— per ex.;
meer dan 20 ex. f 2,50 per ex. Het ver-
schuldigde bedrag dient *tevorens* overge-
maakt te worden op postgiro 128701 t.n.v.
penningmeester VGN te Den Haag, onder
vermelding van nummer, titel en
tevens de aanduiding 'leerlingenmate-
riaal'.

Leverbare titels leerlingenmateriaal:

nr Titel

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhijnauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 9 De erosie van een hoeksteen
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in prenten

Nieuw!

Vragen aan de geschiedenis

Dit nieuwe onderwijsleerpakket voor mavo, havo en vwo bestaat per jaargang uit een *Basisboek*, een *Werkboek* en een *Docentenboek*.

Basisboek

In dit fraai vorm gegeven, stevig gebonden en in kleur uitgevoerde boek wordt de informatie aangeboden. Deze bestaat uit een zorgvuldige mix van informatieve teksten, tekstueel en visueel bronnenmateriaal. De leseenheden hebben een heldere, begrijpelijke structuur. Motiverende in- en uitstappen in een afwisselende lay-out met illustratieve tekeningen zorgen voor de nodige variatie.

Bijzondere aandacht is besteed aan het ontwikkelen van een flexibel *differentiatiemodel* dat hanteerbaar is voor docenten en recht doet aan verschillend geaarde leerlingen.

Inhoud deel 1

Anton van Hoof, Louis Nolet en Gerard Pieters

- Een eerste kennismaking
- 1 Jagers en verzamelaars
- 2 Dorpen en steden
- 3 Vele wegen leiden naar Rome
- 4 Heren en boeren
- 5 Stad in de middeleeuwen
- 6 De motoren van de geschiedenis

Werkboek

De opdrachten in het Basisboek verwijzen naar het Werkboek, dat in het pakket een belangrijke plaats inneemt. Door middel van naar werkvorm zeer gevarieerde opdrachten verwerken de leerlingen de stof van het Basisboek. Het materiaal wordt aangeboden in een A4 afscheurblok met geperforeerde bladen.

Docentenboek

Het docentenboek biedt per hoofdstuk een verantwoording van de stofkeuze, voorgestelde lesprocedures, de (mogelijke) antwoorden op de opdrachten in het Werkboek en suggesties voor toetsvragen.

Wolters-Noordhoff bv
Postbus 58, 9700 MB Groningen
tel. (050) 22 63 21

Vragen aan de geschiedenis

onder redactie van dr. J. G. Toebes,
drs. H. A. Molenkamp, drs. J. Rijken, drs. R.R. Donk en
drs. H. S. Jansen

Basisboek 1

ISBN 9001869106 geb. 196 p. f 29,50

Werkboek bij deel 1

ISBN 9001869114 168 p. f 12,50

Docentenboek bij deel 1

ISBN 9001869122 ca. 200 p. ca. f 30,00

Verschiijnt binnenkort

Deel 2 verschijnt eind 1984. Delen 3, voor de verschillende onderwijstypen zijn in voorbereiding

Ook verkrijgbaar in de boekhandel

Wolters-Noordhoff